

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 4 Sayı: 18

Volume: 4 Issue: 18

Yaz 2011

Summer 2011

XVIII. YÜZYILDA DİYARBEKİR VOYVODALIĞI'NIN MEKÂNSAL ÖRGÜTLENMESİ*

“SPATIAL ORGANIZATION OF THE DİYARBEKİR VOIVODESHIP IN THE XVIIITH CENTURY”

Özlem BAŞARIR**

Özet

Osmanlı Devleti'nde XVII ve XVIII. yüzyıllarda yaşanan siyasî ve ekonomik gelişmeler, merkezî hazinenin nakit sıkıntısı içinde olmasına sebep olmaktadır. Bu noktada devlet, mevcut olan durumun üstesinden gelmek için çeşitli malî çözümler üretmiştir. Bunlar arasından gelir kaynaklarından vergilerin nakit toplanmasını öngören iltizam sisteminin yaygınlaşması ve XVII. yüzyılın sonlarında gelir kaynaklarının tasarrufunun kişilere hayatta oldukları süre boyunca bırakıldığı malikâne uygulaması ön plana çıkmıştır. Bu uygulamalar yalnızca birer malî uygulama olarak kalmamış, Osmanlı taşrasının idarî örgütlenmesini de etkilemiştir. Bunun bir uzantısı ise taşradaki bir kısım dirlik alanlarının mîri mukâta'a haline getirilmesiydi. XVIII. yüzyılda vergi toplama yöntemlerinde yaşananlar neticesinde Osmanlı taşrasının kazandığı malî-idarî gelişmelerin bir örneğini, mekânsal olarak Diyarbekir Eyaleti'nde yer alan –ki zaman zaman eyalet sınırlarını da aşabilen- Diyarbekir voyvodalık mukâta'asında görmek mümkündür. Zira bu mukâta'a, eyalette geniş bir coğrafi alanı kapsarken aynı zamanda çok çeşitli gelir kaynaklarını da bünyesinde toplamaktaydı. Bu çalışma adı geçen yapının mekânsal örgütlenmesini ortaya koyacak olmasının yanı sıra Diyarbekir Eyaleti'nin XVIII. yüzyıl idarî yapılanmasına da katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbekir Eyaleti, Diyarbekir Voyvodalığı, XVIII. Yüzyıl.

Abstract

Political and economic events caused cash shortage at the central treasury of Ottoman Empire in the XVIIth and XVIIIth century. At this point, in order to overcome that present condition, the Empire had produced several fiscal solutions. Among these practices, extending tax-farming which serves to collect taxes from revenue sources as cash; and in the XVIIth century the practice of malikâne system which leaves the revenue sources to the ownerships through the rest of their lives are the most prominent ones. These practices did not remain just as a fiscal application. It had also influenced Ottoman provincial administration. One of the extend of it is the conversion of some parts of dirlik lands to mîri mukâta'a. It is possible to see an example which is relating to the conversion in the Ottoman provincial administration and finance as a result of changes on tax collecting in the XVIIIth century. This example is the Diyarbekir Voivodeship Mukâta'a which locates as spatially in the province of Diyarbekir (and also from time to time it goes

* Bu makale, doktora tezi olarak hazırladığımız “18.Yüzyılda Diyarbekir Voyvodalığı ve Malikane Uygulaması” başlıklı çalışmaya dayanmaktadır. Bkz.: Özlem Başarır, *18.Yüzyılda Diyarbekir Voyvodalığı ve Malikane Uygulaması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

** Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kampüs MALATYA.

beyond the boundaries of the province). Meanwhile this mukâtâa had covered a vast geography at the same time it had plenty sort of revenue sources. The main frame of this work is the spatial organization of this construction and beside, it would be a contribution to the XVIIIth century administration of Diyarbekir Province.

Key Words: Diyarbekir Province, Diyarbekir Voivodeship, XVIIIth Century.

Giriş

Osmanlı yönetiminin birbirine zincirleme olarak bağlı vergi toplama ve yönetim birlikteliği kendini en açık şekliyle tımar sisteminde göstermekteydi. Bu yöntem, yöneticilerin hizmetlerine karşılık bazı gelir kaynaklarının vergilerinin, doğrudan doğruya reayadan toplanması esasına dayanmaktaydı. Sistem, halkın güvenliğinin sağlanması, her zaman hazır bir ordunun taşrada bulunması ve vergilerin aynî yani mahsul olarak toplanmasını sağlayan kapsamlı bir fonksiyona sahipti. Bu şekilde oluşturulmuş olan tımar sistemi içine bazı faaliyetleri yerleştirmek ise mümkün değildi. Yani merkezî ordu ve merkezî bürokrasinin yüklendikleri görevler karşılığında onlara maaş ödeme gerekliliği, bunun geniş imparatorluğun uzak yerlerinden toplanacak aynî vergilerle karşılanmasını imkânsız kılmaktaydı. Bunun için ya vergilerin nakden toplanması ya da nakde çevrilerek merkeze ulaştırılması zorunluluğu doğmaktaydı. Devletin bu gerekliliğe çözüm bulmak amacıyla başvurduğu vergi toplama yöntemi ise iltizam olmuştu. İltizam, *mîri* gelirlerin veya boş dirliklerin vergi toplama hakkının müzayede ile özel şahıslara satılmasından ibaretti. Bu sistemde işleyiş şu şekildeydi: İlgili *mukâta'anın* asgarî yıllık geliri, maliye tarafından tespit edilirken bir yıl için sağlayacağı azamî değer, kâr gayesiyle hareket eden mültezimlerin rekabeti sonucunda müzayede şartları içinde belirlenirdi. Mültezimler müzayede konusu olan mukâta'adan elde edilecek geliri, sebep olacağı masrafı ve bırakacağı kârı hesap ettikten sonra devlete yıllık olarak ödemeyi kabul edecekleri miktara dair tekliflerini yaparlardı. Hazine, bunlar arasında en yüksek teklifi yapan mülteziime *tahvîl* adı verilen ve genellikle bir ile üç yıl arasında değişen bir dönem için o mukâta'anın vergi toplama hakkını devrederdi. Mukâta'ayı almaya hak kazanan mültezim kanunların çizdiği sınırlar içinde, müzayedede tespit edilmiş olan miktarı hazineye ödedikten sonra kalan kısmını kendi kârı olarak elde ederdi. Bu sistem sayesinde devlet, zamanın şartlarına göre çok masraflı bir maliye teşkilatına gerek kalmadan kanunlarda çoğunlukla aynî olarak toplanması öngörülen vergi gelirlerini, nakdî olarak ödenmesi gereken giderlerle ilişkilendirmiş olurdu.

İltizam sisteminin yaygınlaşmasının önünü açan en önemli zemin ise Osmanlı taşrasında yer alan dirlik alanları idi. Tımar sisteminin esaslarına göre dirliklerin vergileri dirlik sahipleri tarafından toplanırken daha sonra bu alanların bir kısmı dirlik statüsünden çıkartılarak *mukâta'a/maktû'a* haline getirilmiş ve gelirleri iltizam veya malikâne ile toplanmaya başlamıştı. Bu durum kendisine bir takım hizmetler yüklenen dirlik sahiplerinin yerini yine bu görevleri üstlenmesi beklenen, vergi kaynaklarına yatırım yapan ve bundan kâr elde etmeyi uman bir yatırımcı zümresinin (yani mültezimler) ortaya çıkmasını sağlamıştı.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uzun süreli savaşların finansmanı ve bozulan tımar sistemi neticesinde içinde bulunduğu nakit sıkıntısının üstesinden gelmek isteyen devletin ortaya koyduğu yeni çözüm ve yeni kaynak arayışlarından birisi de kendini XVII. yüzyılın sonlarında gösterdi. Bu, gelir kaynaklarından vergi toplama hakkının *kayd-ı hayat* şartıyla yani hayatta oldukları süre boyunca özel kişilere devredilmesini öngören ve 1695 yılında uygulamaya konulan malikâne sistemi idi. Malikâne sisteminde malikâne sahibi, merkezî hazineye iki ayrı ödeme yapmak durumundaydı. Bunlardan ilki *mu'accele* denilen – kimi zaman *peşîn* olarak da adlandırılan- ön ödeme, diğeri ise *mâl* adı verilen yıllık vergi ödemesi idi. Mu'accele, malikâne sahipleri tarafından, yıllık vergi ise devlet tarafından belirlenirdi.

Şüphesiz ki dönemin şartlarının yön verdiği malî kaygılarla ortaya konan malikâne uygulamasının salt bir vergi toplama yöntemi olmadığı, mukâta'ayı üzerine alan şahsa, malikâne sahibi olması sıfatıyla bırakılan hakları gösteren beratta görmek mümkündür: *Malikâne virilan mukâta'ât ve kurâ ve mezârî vüzerâ ve mir-i mirân ve mir-livâ ve mütesellimler ve sâir ehl-i örf ta'îfesi taraflarından bir akçe ve bir habbe mütâlebesiyle rencide ve remide olunmayub cevr ve te'addileri men' ve def' olunub mefrüzü'l-kalem ve maktû'ul-kadem min-küllü'l-vücûh serbestiyet üzere tasarruf olunmaktaydı. Bu ise, malikâne mutasarrıflarının kendi mukâta'a bölgelerinde, eyalet ve sancağa bağlı olmadan sadece merkeze karşı sorumluluk taşıyacak ve kadı denetimi altında örfî yetkisini üzerinde bulunduracak olması anlamına gelmekteydi. Böylece malikâne sahibinin yıllık vergisini vererek malikâne şartlarına uyması, kanunları ihlal etmemesi ve kadılara herhangi bir şikayette bulunulmaması koşuluyla belirlenen bu yetki alanı dahiline kimse müdahale edemezdi. Bu uygulama temelde hem devlet hazinesine nakit girişi sağlayacak olması hem de sık sık değişen mültezimlerin daha fazla kâr sağlamak uğruna tahrip ettikleri vergi kaynaklarını hayatta olduğu sürece bir mültezimin tasarrufuna bırakarak vergi kaynağının ve reayanın korunacak olması beklentisine dayanmaktaydı.*

Osmanlı merkezî hazinesinin XVII ve XVIII. yüzyıllarda yaşadığı sıkıntılar nedeniyle ortaya koyduğu malî çözümler, Osmanlı taşrasındaki malî-ıdarî yapıların da işletim açısından bir takım değişikliklere maruz kalmasını mümkün kılmıştı. Bunun bir örneği olarak ele alacağımız Diyarbekir voyvodalık mukâta'ası, merkezî hazine açısından büyük bir mukâta'a (mukâta'a-i cesîme-i mîri) olarak ifade edilmekte ve çeşitli gelir kaynaklarını bünyesinde bulundurarak hem gelir çeşitliliği açısından hem de coğrafi olarak geniş bir alana yayılmaktaydı. Bu çalışma, bu malî-ıdarî yapının mekânsal ölçekte nereleri kapsadığı üzerine odaklanmaktadır.

I. Diyarbekir Voyvodalık Mukâta'ası ve İşletimi

Osmanlı Devleti'nde haslar, padişahlara tahsis edilenler (*hass-ı şah, havâss-ı hümayûn*), vezirlerle diğer yüksek devlet memurlarına verilenler (*havâss-ı vüzerâ, havâss-ı mir-i mirân*), hanedan mensubu hanımlara paşmaklık adıyla tahsis edilenler ve tekaüt (emeklilik) hasları olmak üzere dört gruba ayrılmaktaydı (Orhonlu-Göyünç, 1997: 268)². Osmanlı yönetiminde teorik olarak padişaha ait olan ancak esasında merkezî hazinenin içerisinde yer alan *havâss-ı hümayûn*lar, temelde bütün diğer tımar kategorilerden ayrılmaktaydı. En zengin ve en değerli gelir kaynakları buraya ayrılmıştı (İnalçık, 2000: 503)³. Osmanlı taşra yönetiminde *havâss-ı hümayûn*ların yönetimi ve idaresi ise eyaletlerdeki taşra hazine defterdarlıkları tarafından yapılmaktaydı. Hazine defterdarları, eyalet yönetiminde bey ve kadıdan sonraki temel görevlilerden biriydi. Tıpkı merkezdeki baş defterdar gibi merkezî hazinenin çıkarlarını temsil ederdi. Bağımsız bir görevliydi ve doğrudan doğruya merkezle haberleşebilir, bölgedeki beylerbeyi de dahil diğer yöneticileri şikayet edebilirdi. Hazine defterdarı gelir kaynaklarını iltizamla ya da emanetle ilgili kişilere (yani mültezimlere veya eminlere) vererek işletilmesini sağlardı. Temel görevi, *havâss-ı hümayûn* gelirlerinin mültezimlerce eksiksiz toplanmasına, istenildiğinde bu hasıllardan harcama yapılmasına ya da merkeze ulaştırılmasına nezaret etmektir (İnalçık, 2003: 122).

Diyarbekir hazine defterdarının yönetimi altında bulunan *havâss-ı hümayûn*ların ise ülkede yaşanan gelişmelerden etkilenmemesi kaçınılmazdı. Diyarbekir hazine defterdarlığı

¹ Örf terimi, hukukî açıdan, sultanın hüküm ve icra otoritesi anlamına gelmekteydi. *Ehl-i örf* tabiri de bu otoriteyi padişah adına kullanan ulema dışındaki görevliler için kullanılmaktaydı (İnalçık, 1964: 480).

² 1527-28 malî yılına ait bir bütçede devlet gelirlerinin %51'ini padişah hasları oluştururken bu gelirin vilâyetlere göre dağılımı da şöyle idi: Anadolu, Karaman, Maraş ve Rum vilâyetlerinde % 26, Diyarbekir beylerbeyliğinde % 31, Rumeli, Halep ve Şam'da % 48, Mısır'da % 86. Bu has gelirlerinden % 21-25'i mahallerindeki hizmetler için harcanmakta, kalanları da yine merkezî devlet bütçesi emrine verilmekteydi (Barkan, 1955: 277).

³ Bunlar genellikle şehirlerde alınan bir kısım resimlerden, mukâta'a gelirlerinden, birçok köyün ve mezraanın hasıllarından, bâc-ı ubûr, adet-i ağnam, gümrük, cizye ve aşiret gelirlerinden oluşmaktaydı (Orhonlu-Göyünç, 1997: 268).

gelir açısından, merkezî hazine için oldukça önemli bir yer tutmaktaydı⁴. Ancak devletin içinde bulunduğu nakit sıkıntısı, Diyarbekir taşra hazine defterdarlarının “müflis ve medyun” olmaları yüzünden devlet hazinesine zarar vermeleri ve defterdarlık kadrosunun devlete yük olması sebebiyle havâss-ı hümayûnların üzerinden defterdarlık idaresi kaldırılmış ve bu gelirlerin büyük bir kısmı *mukâta’a* denilen vergi birimi haline getirilerek bir bütün olarak merkezî hazine gelirleri arasına katılmıştı⁵. Bu mukâta’a, Diyarbekir voyvodalık mukâta’ası olarak adlandırılmış ve iltizamla bir voyvoda-mültezimin tasarrufuna bırakılmıştı. Yani voyvodalık idaresindeki gelirlerin toplanması ve işletilmesi hakkı bir voyvodaya iltizamla verilmiş o da yetkisi dahilindeki yerlerin idaresini yeniden iltizama vererek sağlamıştı. Yukarıda da belirttiğimiz üzere önceden hazine defterdarı da ilgili vergi birimlerini iltizamla ya da emanetle yönetirdi. Ancak o devlet tarafından görevlendirilmişti ve vergilerin yalnızca toplanması ve hazineye ulaştırılmasından sorumluydu. Vergi alanları da iltizama verilirken merkezî hazinenin her bir mültezimle doğrudan diyalog halinde olması gerekiyordu. Oysa voyvodalık uygulamasında mukâta’aya ait tek bir sözleşme yapılıyor ve voyvoda olan kişi alt vergi kaynaklarından gelirlerin zamanında toplanacağını ve ilgili yerlere gönderileceğini taahhüt ediyordu. Bu sayede devlet pek çok mültezimle uğraşmak ya da vergilerin ödenmesini tek tek kontrol etmek yerine, aynı zamanda mukâta’aya yatırım yapan bir mültezim olan voyvodayı malî ve idarî muhatap kabul ediyordu. Böylece önceki yüzyılda *havâss-ı hümayûn*ken artık *mîri mukâta’a* olarak adlandırılan gelir kaynakları malî açıdan bütüncül bir kimliğe kavuşturularak eyalet içinde malî-idarî bir yapı oluşturulmuştu⁶.

1695’te malikâne uygulamasının yürürlüğe girmesi ise ülke genelinde pek çok mukâta’anın uygulama dahiline alınmasını beraberinde getirdi⁷. Başlangıçta Diyarbekir voyvodalık mukâta’asının doğrudan kendisinin değil ancak -Osmanlı belgelerinin diliyle *aklâm, müllhakât* şeklinde ifade edilen- kendisini oluşturan gelir kaynaklarının (alt mukâta’a/maktû’a) malikâne üzere satıldığı tespit edilmektedir. Mukâta’anın kendisinin ise R. 1 Mart 1149 (M. 12 Mart 1737) tarihinde uygulama dahiline alındığı ve özellikle merkezî bürokrasi içinden gelen kişilere satıldığı anlaşılmaktadır. Ancak sistem voyvoda denilen görevliyi muhafaza etmeye devam etmekteydi. Burada voyvoda üzerinde de kısaca durmakta fayda vardır. Voyvoda-voyvodalık tabirleri denildiğinde Eflak, Boğdan ve Erdel gibi içişlerinde bağımsız ama dışişlerinde Osmanlı’ya bağlı yarı özerk olarak tabir edilen yönetimler akla gelmektedir. Osmanlı taşrasında ise yöneticilerin zaman zaman kendi yerlerine gelirlerini toplayan ve çoğunlukla kendi kapı halkından olan görevlilerine voyvoda denilmekteydi. Çoğunlukla has gelirlerinin sahipleri tarafından görevlendirilen bu kişiler (İnalçık, 1965: 79; İnalçık 1977: 30), XVII ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde yine aynı isme sahip ancak üstlendikleri görevler bakımından birtakım değişikliklere haiz görevliler olarak taşra yönetim organizasyonundaki yerlerini almışlardı (Başarır, 2009: 1-8).

Diyarbekir özelinde bakıldığında, XVII. yüzyılın voyvodasının voyvodalık mukâta’asına elinde bulunan nakit ile yatırımda bulunan ve bundan kâr elde etmeyi bekleyen bir *yatırımcı/girişimci/müteşebbis* olarak doğrudan merkezle diyalog kurabilen bir görevli olduğunu söyleyebiliriz. Oysa XVIII. yüzyılda voyvodalık görevinin kendisini yürüten, ancak bir yatırımcı olmaktan ziyade azillerinde ve tayinlerinde doğrudan voyvodalık mukâta’asının malikâne sahiplerinin söz sahibi olduğu, mukâta’anın uzağında bulunan bu kişilerin kendilerine *havale* ettiği görevleri yerine getiren, vergilerin verimli bir şekilde toplanıp ilgili yerlere ulaştırılmasını sağlayan ve bu görevi bir yıllığına yürütebilen *aracı* bir görevli haline

⁴ XVII. yüzyılda bazı taşra hazine defterdarlıklarının gelirleri şöyleydi: Diyarbekir 25.019.750 akçe, Halep 24.106.727 akçe, Erzurum 16.000.000 akçe, Trabluşşam 15.382.000 akçe. Murphey, 1987: 221.

⁵ Diyarbekir ve Tokat gibi taşra hazine defterdarlıklarındaki bu malî dönüşümü anlatan iki kapsamlı çalışma için Özvar, 1998; Özvar, 2001: 93-115.

⁶ Bu durumun başlangıçta bir geçiş süreci geçirdiğini de belirtmemiz gerekir. İlgili gelir kaynaklarının yönetimi zaman zaman hazine defterdarlığı zaman zaman da voyvodalık idaresinde gidip gelmişti. Tam tarih tespit edilememekle birlikte XVII. yüzyılın sonlarına doğru gelir kaynaklarının yönetimiyle ilgili istikrar, voyvodalık idaresinin daim kılınmasıyla mümkün olmuştu.

⁷ Uygulamanın ilk yıllarına ait örnekler için Özvar, 2003.

gelmişti. Ancak belirtilmesi gerekir ki bölgeden tercih edilen ve kendilerine *kapucubaşı* gibi askerî sınıfa mensubiyet ifade eden unvanların da verilmesi⁸ onları bölge içinde ve bölgedeki diğer görevliler arasında ayrıcalıklı bir noktaya getirmekteydi. Bu bağlamda yine voyvodalık mukâta'asını değilse de voyvodalık görevinin kendisini iltizamla yürüttüğünün de ayrıca belirtilmesi gerekmektedir. Böylece görevin statüsünden bir kâr elde etmeyi beklemektedir. Tabii ki buradaki kâr olarak ifade edilen şey, maddi olmaktan ziyade prestijli ve toplum içinde ön plana çıkan bir statü aracı şeklinde daha soyut bir anlamı kastettiği düşünülmektedir. Ancak voyvoda bu dönemde satılan her bir mukâta'anın mua'acesinden de %20'lik bir payı, *vech-i maişet* yani *geçimlik* olarak alırdı (BOA, MAD-3669: 72; BOA, Cevdet Maliye [bundan sonra C.ML]-17756). Merkez tarafından bölgeden talep edilecek herhangi bir konuda voyvodanın bölgede merkezî yönetim açısından *güvenilir* bir konuma sahip olduğu, özellikle bölgeden devlet adına hububat vb. maddelerin satın alınması veya çeşitli eşkıyalık türü ayaklanmaların bastırılması gibi konularda öncelikle kendisinin görevlendirilmesinden anlaşılmaktadır⁹.

II. Diyarbekir Voyvodalık Mukâta'asının Mekânsal Organizasyonu

Yerleşmenin lokalizasyonu, araştırılacak sahanın belirlenmesi ve olayların üzerinde cereyan ettiği mekânın tespit edilmesi anlamına gelmekteydi. Bu iş için en önemli kaynak grubunu ise yeni/çağdaş haritalar oluştururdu (Gümüüşü, 2006: 309). Bu haritalar ile döneme ve bölgeye ait çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler sayesinde her bir kaza içinde voyvodalık tarafından idare edilen yerlerin tespit edilmesi mümkün olabilmektedir. Bu araştırmada bu husus için uygulanan metot şöyleydi: Öncelikle XVI. yüzyıl tahrir defterlerindeki veriler, günümüz haritaları üzerine yerleştirilmiş daha sonra, bunun üzerine, XVIII. yüzyılda voyvodalık idaresindeki köy ve mezraalar yerleştirilmiş¹⁰ ve ortaya çıkan tablo, voyvodalık sınırını çizmişti.

Diyarbekir Eyaleti bünyesinde klasik sancak, yurtluk-ocaklık olarak tevcih edilmiş sancaklar ve hükümet sancaklar bulunurdu. Osmanlı Devleti'nde bir kısım devlet gelirlerinin kendisine sadakatle hizmet edenlere devredildiği bilinmektedir. Devlete sadakat gösteren ve hizmet eden bir kısım yerel beylere de eski ülkelerinin belirli şartlarla bağışlanması bu anlayışın bir ürünüydü. Çoğunluğu Doğu Anadolu'da yurtluk-ocaklık olarak yönetilen sancaklar bu tür idarî bölgeler arasında sayılırdı. XVI. yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği'nde yurtluk-ocaklık yoluyla idare edilen sancaklar şunlardı: Sağman, Kulp, Mihrani, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur ve Çermik. Buralara devlet kadı tayin etmek, vakıflara nezaret etmek gibi usullerle kontrolünü hissettirmektedir. Bu yolla idare edilen sancaklarda azl ve nasb yapılmamaktaydı. Sancağın beyi vefat edince valinin arzı ile sancak, ölen sancakbeyinin oğullarına intikal ederdi. Buralarda tahrir yapılırdı. Sefer olduğu zaman sancağın beyi maiyetiyle birlikte sefere iştirak eder, eğer etmezse sancak oğullarına ya da diğer akrabalarına intikal ederdi (Göyünc, 1991: 269-277)¹¹. Hükümet sancaklar ise "mefrûzü'l-kalem ve maktû'u'l-kadem" esasına göre değerlendirilmişti. Yani bu tür sancaklara, Osmanlı otoriteleri tarafından müdahale edilemediği gibi tumar sistemi de uygulanmaz ve tahrir de yapılmazdı. Bu yönetim birimleri içinde gelirler, bütünüyle sancağın hâkimlerine aitti¹². XVII. yüzyılın başlarında Diyarbekir Eyaleti'nde yer alan hükümet

⁸ Voyvodalara kapucubaşı unvanı verilmesi hakkında bkz.: H. 7 Zilhicce 1171 (12 Ağustos 1758) tarihli Baş Muhasebe kaydı BOA, MAD-10200: 239; H. 13 Rebiülevvel 1170 (6 Aralık 1756) tarihli ruus kaydı BOA, Cevdet Dahiliye (bundan sonra CD)-13532; H. 17 Rebiülevvel 1188 (28 Mayıs 1774) tarihli ruus kaydı BOA, CD-16204.

⁹ H. 29 Zilkade 1157 (3 Ocak 1745) tarihli ferman için bkz.: BOA, MAD-10188: 399; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995: 575.

¹⁰ Haritaların yapımında yardımcı olan arkadaşım Murat Ataoğlu'na teşekkür ederim.

¹¹ Göyünc, hükümet sancakların ayrı bir sancak statüsünde olmadığını belirtmek suretiyle bunları da yurtluk-ocaklık yoluyla tevcih edilen sancaklar olarak tanımlamaktadır. Yurtluk-ocaklık sancaklar hakkında ayrıca Göyünc, 1994: 873-877; Kurt, 1992: 27-31; Ünal, 1999: 171; Turan, 1963: 201-232.

¹² Bunun uygulamaya yansıtılmadığı ve Osmanlıların şartlar gerektirdiğinde hükümet olarak verilmiş bir bölgenin statüsünü değiştirip normal sancak haline dönüştürebildiği, *hükümet* tabir edilen yörelerde tahrir yapıp tumar sistemini uygulayabildiği, devlet görevlilerinin buralarda bulunabildiği ve bölge gelirlerinin tamamen hâkimler tarafından

sancaklar Eğil, Hazzo (Hazro), Cizre, Tercil, Genç ve Palu idi. Diyarbekir Eyaleti, XVIII. yüzyıl başlarında (1717-1730 yılları arasında), Ağcakala, Atak, Bestan, Cezire, Çapakçur, Çemişkezek, Çermik, Dasini (Dasti), Eğil, Ergani, Genç, Görgil, Habur, Hancuk, Harput, Hazro, Hısnıkeyfa, İşird, Kulb, Menazgird, Meyyafarikin, Mihrani, Nusaybin, Palu, Pertek, Sağman, Sincar, Siverek, Tercil (Başar, 1997: 20-21)¹³ ve -bu kaynaktan belirtilmemesine rağmen- Amid'in de merkez sancak olarak yer almasıyla 30 sancaktan oluşmaktaydı.

Diyarbekir Voyvodalığı coğrafi olarak Diyarbekir Eyaleti içerisinde geniş bir alana yayılmaktaydı. İncelenen mukâta'a defterlerinden derlenen köy ve mezraaların yardımıyla bu alanın sınırlarını çizmek mümkün olacaktır. Voyvodalık tarafından idare edilen alan, eyalet içinde belirli kazalar üzerinde şekillenmişti. Burada kaza yapısının Osmanlı taşrasında malî açıdan nasıl kullanıldığına dair kısa bir açıklama yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nde kaza, adlî-ıdarî bir birimi oluşturmaktaydı. Merkezinde 3.000 ile 20.000 arasında bir nüfusu barındıran bir şehir veya kasaba ile etrafındaki köylerden oluşan 40-60 km. çapında bir alanı kapsardı. Vergilerin özellikle avarız ve bedel-i nüzül gibi vergilerin, askerlik ve ulaşım gibi hizmetlerin yerine getirilmesinde idarî birim olan sancak-eyalet yapısının yerine kaza yapısı öne çıkardı. Sınırları bu şekilde çizilen kaza, aynı zamanda yapılan ziraî üretimin başlıca tüketim bölgesini de oluştururdu. Yani ziraî üretim, öncelikle bu alanın ihtiyacını karşılamak zorundaydı. Bu ihtiyaç karşılanmadığı sürece üretimin kaza dışına çıkarılmasına izin verilmezdi (Genç, 2000: 46-47).

Amid Sancağı içerisinde Amid, Berazi, Hani, Savur ve Satkendi kazaları; Ergani Sancağı içerisinde Ergani Kazası; Çermik Sancağı içerisinde Çermik Kazası ve Tercil Sancağı içerisinde Tercil Kazası'ndaki bir kısım köy ve mezraa gelirleri, voyvodalık tarafından idare edilirdi. Bunlar arasından Çermik Kazası yurtluk-ocaklık statüsündeki bir sancak içerisinde, Tercil Kazası ise hükümet statüsündeki bir sancak içerisinde yer almaktaydı¹⁴. Kazalardaki bu malî-ıdarî yapılanma içerisinde ise köyler ve mezraalardan oluşan vergi birimleri *maktû'a/mukâta'a* olarak malikâne üzere satılırlardı. Bu vergi birimleri ise şu şekilde oluşturulmaktaydı:

a) Köyler kimi zaman tek başlarına kimi zaman da ya başka köylerle ya da mezraalarla beraber satışa konu olurdu. Örneğin malikâne uygulamasından önce Amid Kazası'nda bulunan İsraili köyü, Kirlu ve Şükrullah köyleriyle birleştirilmek suretiyle deruhte edilmişti. Ancak malikâne uygulamasıyla birlikte İsraili köyünün yıllık vergisi 87,5 kuruş, Kirlu köyününki 52 kuruş şeklinde belirlenerek her bir köy ayrı ayrı deruhte edilmeye başlamıştı (BOA, MAD-9856: 11 ve 17). Köylerin birleştirilmesi ile vergi birimlerinin oluşturulması aynı kaza içerisinden olabileceği gibi farklı kazalardan da yapılabilmekteydi. Hani Kazası içinde yer alan Balcana ve Gözçikaran köyleri, Berazi'den üç köyle birlikte deruhte edilmişti (BOA, MAD-9856: 25).

b) Osmanlı klasik döneminde mezraalar¹⁵, mukâta'a olarak başkalarına kiralanmak suretiyle işletilebilirdi. Bunun yanında eğer mezraa belirli bir tımarın gelirine dahil edilmişse tasarrufu tımar sahibine ait olurdu. O da ya (belirli) bir bedel karşılığı kiraya verir veya öşrü ve

---

tasarruf edilmediği gibi konuların Bitlis örneğinde açıklanmasıyla ilgili olarak Öz, 2005: 37-39. Ayrıca uygulamada yaşanan çelişkiler için de Kılıç, 1999: 119-137.

¹³ Asıl kaynak için bkz.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA), Kamil Kepeci (bundan sonra KK) Mükerrer 523.

¹⁴ Malikâne uygulaması başlamadan önce Ruha Kazası'nda yer alan gelirlerden de voyvodalık idaresinde olanlar vardı. Ancak burası voyvodalıktan çıkarılarak Rakka Eyaleti'ne bağlanmıştı. Rakka Eyaleti'nde yer alan iki yüz kadar köyün büyük bir kısmı "Ekrâd ta'cizi ve sâ'ir mezâlim"den dolayı "hâlî ve harâbe" olmuştu. Bunları "şen ve âbâdân" hale getirmek için vilayetin ayanı, eşrafi, ulemâ ve sulehâdan bazı kimseleri, vergilerini *maktû'* olarak vermek istediklerini belirtmişler ve bu meblağı her yıl merkezî hazineye düzenli olarak ödeyeceklerini taahhüt etmişlerdi. Bununla ilgili olarak maktû'ların beylerbeyi, voyvoda ve eminler tarafından bozulmaması için Rakka muhassılının arzı üzerine H. 6 Ramazan 1101 (13 Haziran 1690) tarihinde bir emir gönderilmişti. Bkz.: BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (bundan sonra MAD)-9856: 30. Rakka Eyaleti'nin bu gibi sebeplerle gelirlerinde düşme olduğu ve Ruha Kazası'nın gelirlerinin buraya katılmasıyla eyaletin gelirlerinin artırılması amaçlandığı tahmin edilmektedir.

¹⁵ Osmanlı klasik döneminde mezraa, genellikle ahalisi dağılmış eski iskân yerlerine denilmekteydi. Bir yerin müstakil bir mezraa olduğu harabesi, suyu veya mezarlığı olup olmadığına bakılarak anlaşılmaktaydı (İnalçık, 1987: XXIX).

diğer vergileri ödenmek karşılığında konar-göçerlerin¹⁶ ya da *haric-ez-defter* köylülerin ekip biçmesini sağladı (İnalcık, 2000; 211-212). Bu bağlamda voyvodalık içerisinde de bazı köyler gelirlerini artırmak için mezraalarla birlikte malikâne olarak verilmişti. Örneğin voyvodalığa ait en kapsamlı kayıtların bulunduğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde yer alan 9518 numaralı deftere göre tüm eyalet genelinde voyvodalık tarafından 416 köy idare edilirdi. Buna karşılık 22 mezraa malikâneye konu olmuştu. Bunlardan 11 mezraa¹⁷ tek başına deruhte edilirken diğerleri köylerle birlikte deruhte edilmişlerdi. Bu köyler içerisinde Berazi'ye tabi olan Cemaleddin köyü Şeyh Matar mezraasıyla, Balat köyü Onarım mezraasıyla, Hani'de bulunan Zoğ İbrahim köyü Mağara mezraasıyla, Midelkan köyü Kuhi mezraasıyla, Depelu köyü Eğil mezraasıyla, Karayıldiran köyü Burban mezraasıyla, Hani'de bulunan Huri köyü Aynşad mezraasıyla, Atak sancağında yer alan Koca köyü Hamerdan mezraasıyla birlikte satılmıştı (BOA, MAD-9518, muhtelif yerler).

c) Osmanlı mîrî arazi rejiminde¹⁸ boş araziye iskânda bulunularak “şenletilmesi”¹⁹ yoluyla yeni yerlerin ziraate açılması ve böylece yeni vergi kaynaklarının oluşturulması ve ülkenin uzak köşelerinde güvenliğin temininin sağlanması esastı (İnalcık, 1996: 26). Köylü tarafından işlenmeyen araziler tahrir defterlerinde “hâlî” olarak adlandırılmıştı. Bunların “harâb” durumunda bırakılmaması ve devletin gelir kaynağını kaybetmemesi önemli bir husustu. Malikâne yönteminin uygulandığı Diyarbekir voyvodalığı içerisinde yer alan bir kısım köylerin deruhte edilmelerinde öncelikli şartlardan birinin de bunların “şen ve âbâdân” hale getirilmesi olduğunu görmekteyiz. Dönemin belgelerinde “hâlî ve harâbe” olarak ifade edilen köy ve mezraalar, “şen ve âbâdân” hale getirilmek koşuluyla malikâne üzere tasarruf edilebilmekteydiler²⁰.

d) Daha önceki dönemlerde “virân” olarak kaydedilmiş yerlerin bir kısmı, XVIII. yüzyıla gelindiğinde aktif olarak işletilen vergi birimleri haline getirilmişti. XVI. yüzyılda Savur Kazası'nda yer alan Kayakendi ve Köpekli adlı köyler, tahrir defterine “virân” olarak kaydedilmişlerdi (Erpolat, 1999: 152-154)²¹. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise üretim yapılan bir gelir kaynağı haline geldikleri görülmektedir²².

e) Kaza içinde hangi köylerin voyvodalık tarafından idare edileceği bunların daha önceki yüzyılda gelir olarak ne şekilde tasarruf edildikleriyle de alakalı olabilirdi. Bunu Amid Kazası'ndan bazı örneklerle açıklamak mümkündür. Burada bulunan ve voyvodalık tarafından idare edilen köylerden bazılarının XVI. yüzyılda hangi gelir grubuna dâhil edildiğini tespit ederek bir değerlendirme yapacak olursak; Duber, Hanebazar ve Arslanoğlu köyleri *hasshâ-yı hümmâyûn* olarak kaydedilmişti. Fare, Kazukdepesi, Kiği, Kubbecik, Sukmani, Uzundere, Yıvacık, Hancuğaz, Hücçeti, Acı, Karakoç, Kankırt, Şükrullah ve Çeykelcik *hasshâ-i mirmirân* içerisinde

¹⁶ Diyarbekir Voyvodalığı içerisinde Garbî Amid'de bulunan Hoca mezraasını, Behramki cemaati mensupları ekip biçmekteydiler (BOA, MAD-9518: 25).

¹⁷ Bu mezraalar, Amid'de bulunan Serem, Altunviranı, Evladpınarı ve Salih mezraaları, Çermik'te bulunan Yenice Kırık Ramazanviranı mezraası, Ergani'de bulunan Şeldik mezraası, Savur'da bulunan Baliş, Tur ile Hızlı ve Zirviranı mezraaları, Tercil'de bulunan Til Matari ve Mardin'de bulunan Kar Ali mezraasıdır.

¹⁸ “Miri arazi, yani devletin *rakabesini* (mutlak mülkiyet hakkını) elinde tuttuğu arazi, bütün tarım topraklarını kapsamaz. Miri arazi yalnız hububat ziraati yapılan, tarla olarak kullanılan arazidir. Bağlar ve bahçeler bunun dışında kalır. Çünkü büyük kitlelerin geçimi, geçimlik ekonomi, ordunun ve şehirlerin işesi, hububat ekimine, başlıca buğday-arpa ekimine dayanır. Darlık ve açlık, hububat ekiminde noksandan ileri gelir. Devlet bu yüzdendir ki, tarla ziraatini, hububat ekimini kontrol altında tutmak zorunluluğunu duymuştur. Osmanlı kanunnamelerinde kesin bir madde vardı: Tarla, bağ ve bahçe haline getirilemez... Aile emek ünitesini, kısaca reaya çiftliğini, devlet daimi kontrol altında tutar. Bir çift öküzü olan aile bir işletme ünitesi oluşturur... Bu raiyyet çiftliği, devlet için tarım ekonomisinin temel ünitesidir... Özetle belli bir ekonomik ve sosyal rejimin uygulanması içindir ki, devlet tarla arazisini kendi mutlak kontrolü altına almak gereğini duymuştur.” Tüm bunların bütününe miri arazi rejimi denilmektedir, İnalcık, 1996: 3-4.

¹⁹ “Şenletmek, o yerin muntazam vergi geliri getiren bir ziraat ve iskân yeri haline getirilmesi” demektir, İnalcık, 1987: XXVI.

²⁰ Ahmed ve Abdulvahab adlı kişilerin Diyarbekir Voyvodalığı'na bağlı Tercil Kazası'nda bulunan “hâlî ve harâbe” halindeki Şeyh Davud köyünü “şen ve âbâdân” etmek şartıyla malikâne olarak üzerlerine almaları hakkında H. 9 Muharrem 1111 (7 Temmuz 1699) tarihli berat için BOA, MAD-2467: 7.

²¹ Asıl kaynak için bkz.: BOA, Tapu Tahrir Defteri (bundan sonra TD)-64.

²² BOA, MAD-9518: 48; BOA, MAD-9856: 29.

yer alırdı. Akmeşhed, Akviran, Çaruğı, Derbeşur, Fatma Hatun, Güzel Abdal, İsrailu, Kadı-yı Ulya, Kubek, Kuş Doğan, Tatar, Til Şeref, Yağmurlu, Yenice-i Ağcalkal'a, Zoğa, Akhüseyin, Arslanoğlu, Beyanoğlu, Muhannaviranı, Yarımca, İzzeddin Viranı, Karakoç, Kaşmirviranı, Kozan, Kara Musa köyleri ise *tımar* olarak tevcih edilmişti. Kara Kilisa, Karacaviran ve Kasımı köyleri ise *zeamet* olarak kaydedilmişti (İlhan, 2000)²³. Dolayısıyla klasik dönemden üç *hasshâ-yı hümmâyün* köyü, on dört *hasshâ-yı mirmirân* köyü, üç *zeamet* köyü, yirmi beş de *tımar* köyü XVIII. yüzyılda voyvodalık dâhilinde bulunmaktadır.

Voyvodalık idaresinde bulunan köy ve mezraaların bulunduğu idari birimlerin, incelenmesiyle Diyarbakır Eyaleti'nin XVIII. yüzyıldaki idari taksimatı hakkında fikir edinmek mümkün olabilecektir. Aşağıda voyvodalık idaresinde bulunan yerleşimler ayrı ayrı değerlendirilerek konunun detayları verilmeye çalışılmıştır:

1) Amid Sancağı

XVIII. yüzyılda Amid Sancağı'nın idarî yapılanmasının nasıl olduğu konusunda bilgilerimiz net değildir. Ancak bu sancakta yer alan kaç kazanın ve bunlardan kaç köy ve mezraanın voyvodalık idaresinde olduğunu tespit edebilmekteyiz. Bahsi geçen kazalar, Amid, Berazi, Hani, Savur ve Satkendi kazalarıdır.

a) Amid Kazası

Voyvodalığın Amid Kazası'nda bulunan alanını, Şarkî Amid, Garbî Amid, Karadere²⁴, Kûh-ı Mardin, Salat ve Telbisim nahiyelerinde bulunan bir kısım köy ve mezraalar oluşturmaktaydı²⁵. Bu nahiyelerden Şarkî ve Garbî Amid, Karadere, Salat, Kûh-ı Mardin ve Telbisim nahiyeleri, Amid Sancağı'nda bulunur ve mekândaki bu alan malî açıdan Amid Kazası maktûatları (maktûat-ı kazâ-i Amid) olarak adlandırılırdı (BOA, MAD-9856: 8).

Voyvodalık dahiline Garbî Amid Nahiyesi'nden 46 köy, Şarkî Amid Nahiyesi'nden 43 köy, Karadere Nahiyesi'nden bir köy, Kûh-ı Mardin Nahiyesi'nden²⁶ iki köy, Salat Nahiyesi'nden²⁷ üç köy, Telbisim Nahiyesi'nden²⁸ iki köy ve Amid'de oldukları belirtilen ancak yer aldıkları nahiyeleri belirtilmeyen 47 köy ile toplam 144 köy girmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için sancağın XVI. yüzyıldaki idarî yapısına ve tespit edilebildiği kadarıyla bünyelerinde bulunan köy sayılarına bakmak faydalı olacaktır. 1518 yılında yapılan bölgenin ilk tahririnde Amid Sancağı dokuz nahiyeden oluşmaktaydı. Bunlar Amid, Ciska (Çıska), Çaykırın, Hani (Hini), Kulb, Mardin, Ribat, Tercil ve Tilekören²⁹ nahiyeleriydi. Köy sayıları ise şu şekildedir: Amid Nahiyesi'nin 252, Ciska Nahiyesi'nin 19, Çaykırın Nahiyesi'nin 74, Hani (Hini) Nahiyesi'nin 36, Kulb Nahiyesi'nin 29, Mardin Nahiyesi'nin bir, Ribat Nahiyesi'nin 16, Tercil Nahiyesi'nin 48, Tilekören Nahiyesi'nin beş olmak üzere Amid Sancağı'nın bu tarihte toplam 480 köyü bulunmaktaydı (İlhan, 2000).

1530 (998 Numaralı..., 1998: 49-54) yılında Amid Sancağı'nda bulunan nahiyeler ve köy sayıları şöyleydi: Esmâ (Asma) Nahiyesi'nin iki, Azidin Nahiyesi'nin iki, Başka (Başika)

²³ Asıl kaynak için bkz.: BOA, TD-64.

²⁴ "der-nahiye-i Karadere der-livâ-yı Amid" ifadesinden Karadere Nahiyesi'nin, Amid Sancağı'nda yer aldığı anlaşılmaktadır (BOA, MAD-9518: 73).

²⁵ Amid Kazası'na ait haritada diğer nahiyelere ait köylerin lokalizasyonu yapmak için yeterli veri sağlanamadığı için yalnızca Şarkî ve Garbî Amid nahiyelerinin köyleri gösterilmiştir. Bkz.: Harita-1.

²⁶ Kûh-ı Mardin Nahiyesi, XVI. yüzyılda Mardin Sancağı'na bağlı idi. Mardin'in dağlık kesiminde bulunmaktaydı. Nahiyede Sürgücü, Meşki, Akkeçilü-i Millilü, Cellükan gibi cemaatler yerleşti (Erpolat, 1999: 117).

²⁷ Salat, XVI. yüzyılın ilk yarısında Amid Sancağı'nda yer alan bir köydü. 1567 yılında nahiye haline getirilmişti. Bu tarihte 20 köy ve 10 mezraası bulunmaktaydı (Erpolat, 1999: 56).

²⁸ Nahiyenin ismi M. S. Erpolat tarafından *Tel Bism* ya da *Til Bism*, İ. Yılmazçelik tarafından *Telbisme* şeklinde okunmuştur. 1564'ten önce bir köyken daha sonra bağlı bulunduğu Berriyecik Kazası'nın Amid Sancağı dahiline alınmasıyla bu kazanın bir nahiyesi haline getirilmişti. 103 köy ve 35 mezraası vardı (Erpolat, 1999: 121 ve 177; Yılmazçelik, 1995: 128).

²⁹ Nahiyenin ismi Mehmet Salih Erpolat tarafından *Tülek Ören* olarak okunmuştur (Erpolat, 1999: 53).

Nahiyesi'nin beş, Ciska Nahiyesi'nin 21, Garbî Amid Nahiyesi'nin³⁰ 107, Şarkî Amid Nahiyesi'nin 107, Kulb Nahiyesi'nin 37, Ribat Nahiyesi'nin 10, Tercil Nahiyesi'nin 10 köyü bulunmaktaydı. Habur Nahiyesi'nin ise köy sayısı verilmemiştir. Bu tarihte Amid Sancağı'nda toplam köy sayısı 301 idi.

1540'ta ise Amid Sancağı'nda bazı değişiklikler olmuştu. Ciska nahiyesi, Kulb Nahiyesi'nin 1540'ta sancak olmasından sonra buraya bağlanmıştı. 1567'de 35 köyü vardı (Erpolat, 1999: 557-558)³¹. Dolayısıyla bu tarihte Kulb Nahiyesi de ayrı bir sancak haline getirilmişti. 1540'da Amid Sancağı'nda yer alan nahiyeler ise şunlardır: Garbî Amid, Şarkî Amid, Berazi³², Göksu, Ribat, Salat ve Tercil nahiyeleri. Garbî Amid Nahiyesi'nin 87, Şarkî Amid Nahiyesi'nin 136, Berazi Nahiyesi'nin 54, Göksu Nahiyesi'nin iki, Ribat Nahiyesi'nin 13, Salat Nahiyesi'nin yedi, Tercil Nahiyesi'nin ise 70 köyü vardı. Bu tarihte Amid Sancağı'nın toplam köy sayısı 369 idi. Şarkî Amid ve Garbî Amid nahiyelerinin 1565 yılına ait verilerini ise İbrahim Yılmazçelik, şer'iyeye sicillerinden tespit etmiştir (Yılmazçelik, 1995: 144-149). Buna göre Şarkî Amid Nahiyesi'nin köy sayısı 122, Garbî Amid Nahiyesi'nin ise köy sayısı 140'tı.

XVI. yüzyıla ait son verileri 1568 tarihli mufassal tahrir defterinden tespit edebilmekteyiz. Buna göre Garbî Amid Nahiyesi'nde 163 köy, Şarkî Amid Nahiyesi'nde 145, Berazi Nahiyesi'nde 63, Göksu Nahiyesi'nde 40, Salat Nahiyesi'nde 23 köy vardı. Amid Sancağı'nda bu tarihte toplam 434 köy bulunmaktaydı. Ribat ve Başka (Başika) nahiyeleri, Kulb'un sancak haline getirilmesi neticesinde buraya bağlanmışlardı (Erpolat, 1999: 54).

Tablo 1: XVI. Yüzyılda Amid Sancağı'nda Yer Alan Nahiyeler ve Köy Sayıları

Nahiyenin Adı	1518	1530	1540	1565	1568
Amid Nahiyesi	252				
Azidin		2			
Başka (Başika)		5			
Berazi			54		63
Ciska Nahiyesi	19	21			
Çaykırın	74				
Esmâ (Asma)		2			
Garbî Amid		107	87	140	163
Göksu			2		40
Habur		(sayı verilmemiş)			
Hani (Hini)	36				
Kulb	29	37			
Mardin	1				
Ribat	16	10	13		
Salat			7		23
Şarkî Amid		107	136	122	145
Tercil	48	10	70		
Tilekören	5				
Toplam	480	301	369	262	434

İncelediğimiz dönem olan XVIII. yüzyılda ise Şarkî Amid ve Garbî Amid nahiyelerine ait köy sayıları³³ şöyleydi:

Tablo 2: XVIII. Yüzyılda Amid Sancağı'nda Yer Alan Garbî ve Şarkî Amid Nahiyelerinin Köy Sayıları

Tarih	Garbî Amid Nahiyesi Köylerinin Sayısı	Şarkî Amid Nahiyesi Köylerinin Sayısı	Toplam Köy Sayısı
1733	115	138	253
1738-39	85	119	204
1747	63	109	172
1758	59	94	153

³⁰ Amid Nahiyesi'nin Garbî ve Şarkî olarak ikiye ayrıldığı tarihi M. Salih Erpolat, 1540 olarak belirtmesine rağmen 1530'da da köylerin Garbî ve Şarkî olarak ayrıldığı görülmektedir (998 Numaralı..., 1998: 49-54; Erpolat, 1999: 53).

³¹ Erpolat, 1540 yılında yapılan tahrirde Amid Sancağı içinde Kulb ismine rastlanmadığını bu nedenle 1540'ta ya da bundan birkaç yıl önce müstakil bir sancak haline getirildiğini belirtmektedir.

³² Nahiyenin adı Birazî olarak da telaffuz edilmektedir (Erpolat, 1999: 55).

³³ Bu veriler İbrahim Yılmazçelik tarafından Diyarbekir şer'iyeye sicillerinin taranması neticesinde derlenmiştir (Yılmazçelik, 1995: 150).

1785-1797	218	183	401
1802-1803	218	183	401

Amid Kazası'ndaki bu gelir alanı, yukarıda bahsedilen yerlerden ağırlıklı olarak Şarkî ve Garbî Amid nahiyelerinden köy ve mezraaları bünyesinde bulundurmaktaydı. Salat, Kûh-ı Mardin, Telbisim ve Karadere nahiyelerinden birkaç köy de gelir olarak kaydedilmişti. XVIII. yüzyılda Şarkî Amid Nahiyesi'nden 43 köy malikâneye konu olmuştu. Bu Şarkî Amid Nahiyesi'nin yaklaşık 1/3'lik kısmının merkezî hazine için gelir olarak kaydedildiğini göstermektedir. Aynı durum Garbî Amid Nahiyesi için de geçerlidir. Buradan da 46 köy malikâne üzere deruhte edilmişti. Dolayısıyla buradan da 1/3'lik kısmın geliri merkezî hazineye gidecekti.

Amid Kazası'na ait yapılan haritada XVI. yüzyıldan günümüze ulaşan köyler yerleştirilmiş ve bunların hangilerinin voyvodalık kapsamında olduğu gösterilmiştir. Belirtmek gerekir ki bu köylerden günümüze ulaşanların tamamını harita üzerinde göstermek mümkün olmamış, ancak hem elimizdeki verilerin hem de lokalizasyon yapacağımız günümüz haritalarının izin verdiği ölçüde 74 köy ve 40 mezraa şeklinde günümüze gelmiş olan bu yerleşimlerden ancak 67 yerleşimin lokalizasyonu yapılabilmektedir (bkz.: Ek-1). Böylece Amid Kazası'nda voyvodalık kapsamına giren köyler ağırlıklı olarak Şarkî ve Garbî Amid nahiyelerinde yer almış ve bu köyler coğrafî olarak belirli noktalarda toplanmışlardı. Garbî Amid Nahiyesi'nden Develi, Tatar, Kara Kilisa ve Fare köyleri nahiyenin kuzeyinde, Kankırd, Kazukdepesi, Yuvacık, Hücçeti, Harzem ve Kasımi köyleri ise nahiyenin güneyinde toplanmıştı. Şarkî Amid Nahiyesi'nde de kuzey-güney yönlü yoğunluk vardı. Nahiyenin kuzeyinde Kadı-yı Ulya, Ali Bardak, Karacaviran ve Derviş Hasan yer alırken güneyinde ise Kozan, Arslanoğlu, Arzuoğlu, Kubbecik ve Karakoç köyleri bulunmaktaydı (bkz.: Harita-1).

b) Berazi Kazası

Kaynaklarda Birazi olarak da telaffuz edilen Berazi bir aşiretin adıdır³⁴. Bu aşiret Amid, Siverek, Mardin ve Ruha sancaklarında göçebe ve yerleşik olarak yaşardı. 1518 tarihinde Berazi aşiretinin meskun olduğu köyler şunlardır: Bahaeddin, Bedyan, Behisteni, Bekir, Cablu, Cellu, Çelebi, Ekinc, Gaybi Diraz, Gencan, Halilek, Hamza, Hastiyan, Haydar, İskan, Kake Til, Kalender, Köse, Maduzi, Mahlat ve Salat, Misafir, Nasır, Osmanlı, Salırcan, Süleyman, Sülükki, Tutan ve Zeki (İlhan, 2000)³⁵.

Berazi Kazası'nda yer alan köylerin malikâne uygulamasından önce toplu olarak satışının yapıldığı ve malikâne uygulamasından sonra ise köylerin ayrı ayrı kişilere deruhte edildiği görülmektedir (BOA, MAD-636: 2-3). Berazi Kazası içinde malikâne uygulamasının hemen öncesinde voyvodalık idaresinde olduğu kaydedilen 129 köy vardı (BOA, MAD-9856: 53-69). Malikâne uygulamasından sonra ise Berazi Kazası'ndan 51 köy uygulamaya dahil edilmiş³⁶ ve voyvodalık idaresinde yer almıştı. Dolayısıyla uygulamayla birlikte Berazi Kazası'ndan daha az sayıda köyün uygulamaya konu olduğu ve kazanın yaklaşık 1/3'lik bir kısmının voyvodalık tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır (bkz.: Ek-2).

c) Hani Kazası

Hani, 1518'de Amid Sancağı'nın nahiyelerinden biriydi ve 36 köyü bulunmaktaydı (İlhan, 2000)³⁷. Köylerinin sayısı yıllar geçtikçe artmış ve 1530'da bu sayı 51 olmuştu (998 Numaralı..., 1998: 49-54). 1566 yılındaki köy sayısı ise 73'tü. XVIII. yüzyılda Hani Kazası, Amid Sancağı içerisinde yer almaktaydı³⁸. Hani Kazası'nda yer alan köylerden 88'i voyvodalığın gelir

³⁴ Berazi Aşireti'nin oymakları şunlardır: Beyhanlı, Alaeddinli, Döktikanlı, Ohyanlı, Şeyhanlı, Didanlı, Şeddadfer, Zarvarlı ve Ohyan Asiyan'dır (Türkay, 2005: 62).

³⁵ Asıl kaynak için bkz.: BOA, TD-64.

³⁶ Berazi Kazası köylerinin lokalizasyonuna ait veri sınırlılığı nedeniyle bu kazaya ait harita yapılamamış ancak ekler bölümünde ilgili kazanın voyvodalık kapsamındaki köyleri verilmiştir.

³⁷ Asıl kaynak için bkz.: BOA, TD-64.

³⁸ "maktû'a-i kazâ-i Hani der-Amid" (BOA-MAD-9518: 18).

alanı olarak kaydedilmiş ve bunlardan günümüze 14 mezraa ve 33 köy olmak üzere toplam 47 yerleşim ulaşmıştı (bkz.: Ek-3). Bunlardan 15'inin lokalizasyonu yapılabilmektedir (bkz.: Harita-2).

Kaza içinde köy sayısı artmakla beraber aslında Hani Kazası'nın gelirlerinin bütün olarak da malikâne üzere verildiğini tespit edebilmekteyiz. Yani Hani Kazası'ndaki köy ve mezraa gelirleri ayrı ayrı malikâneye konu olmakla birlikte aynı zamanda bunlar bir de bütün haline getirilmek suretiyle malikâne üzere deruhte edilmişlerdi. Malikâne uygulamasının başlangıcından itibaren uygulamanın konusu olan bu gelir alanının yıllık vergisi 663,5 kuruş, mu'accesesi ise 600 kuruştü. İlk malikâne sahipleri Mehmed Tahir, Mir Sadık, Ahmed ve Mustafa adlı kişiler, H. 19 Cemaziyelahir 1111 (12 Aralık 1699) tarihinde Hani Kazası'nın köy ve mezraalarının gelirlerini bir bütün olarak malikâne üzere deruhte etmişlerdi (BOA, MAD-9486: 184; BOA, MAD-9856: 21). Daha sonra H. 16 Cemaziyelahir 1132 (25 Nisan 1720) tarihinde yıllık vergisi aynı kalmak üzere Hacı Mustafa ve Şafi imamı Ahmed adlı kişilere malikâne üzere verilmişti. 693 kuruş olan mu'accesinin 600 kuruşunu Hacı Mustafa, 93 kuruşunu ise Ahmed karşılamıştı. H. 12 Cemaziyelevvel 1145 (31 Ekim 1732) tarihinde voyvodanın arzıyla 663,5 kuruş olan yıllık vergisi 536,5 kuruş zam ile 1.200 kuruşa yükseltilmişti (BOA, MAD-9518: 18). XVIII. yüzyılın sonlarında ise bu gelir alanı altı hisseye ayrılarak malikâne üzere deruhte edilmişti. Bunun bir hissesini Derviş Mehmed ve Mustafa alırken diğer altıda birlik hisseyi İsmail almıştı (BOA, Baş Muhasebe Kalem Ek Kodları Malikane Halifeliği Defterleri [bundan sonra D.BŞM.MLK]-14094: 18).

d) Savur Kazası

1518'de Mardin Sancağı'na bağlı yerler Mardin Kazası ile Savur ve Nusaybin nahiyeleri idi (Göyünç, 1991: 38). Bu dönemde Savur Nahiyesi'ne 51 köy kayıtlı idi (Göyünç, 1991: 56). 1526 yılında Savur'u yine Mardin Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olarak görmekteyiz (Göyünç, 1991: 40). Kaza içerisinde 57 köy ve 77 mezraa vardı (Göyünç, 1991: 56)³⁹. Bu dönemde kazanın gelirleri, Diyarbakır beylerbeyinin hasları içerisinde yer alırdı. Savur, 1564'ten sonra Amid Sancağı'na bağlanmıştı (Erpolat, 1999: 120). 1566 yılında ise 58 köyü ve 10 mezraası vardı (Erpolat, 1999: 56).

XVIII. yüzyılda Savur Kazası'ndan 31 köy voyvodalık idaresinde bulunurdu. Bu köylerden 8'i coğrafi olarak farklı yerde bulunup ancak gelir olarak Savur Kazası'na bağlıydılar. Bunlardan Hacikan (BOA, MAD-9518: 49) ve Kızıl Mehmed'in (BOA, MAD-9518: 49) Berazi içerisinde yer aldığını tespit edebilmekteyiz. Muhsin köyü de Amid Sancağı'nda yer alır (BOA, MAD-9486: 185). Ancak geriye kalan Direniş, Gözişah nd. Buskan, Kemerlu, Merdenli ve Til Siham adlı köylerin coğrafi olarak bağlı olduğu yer tespit edilememiştir. Dolayısıyla Savur'da yer alan 23 köyün voyvodalık tarafından idare edildiğini ve XVI. yüzyıldaki köy sayısına bakıldığında kazanın yaklaşık 1/3'lik kısmının merkezi hazinenin gelirlerinden biri haline getirildiğini söyleyebiliriz (bkz.: Ek-4).

Savur Kazası'ndan günümüze 4 mezraa 28 köy ulaşmıştır. Bu köylerden 19'unun lokalizasyonu yapılabilmektedir. Voyvodalık idaresinde yer alan köylerin gösterildiği Savur Kazası'na ait bu harita sayesinde kazadan hangi birimlerin voyvodalık dahilinde bulunduğu daha iyi anlaşılacaktır (bkz.: Harita-3).

e) Satıkendi Kazası

Satıkendi Kazası'na ait verilerimiz diğerleri kadar detaylı değildir. XVI. yüzyılda bir köy olarak görülen Satıkendi, incelediğimiz dönemde bir kazadır. Satıkendi Kazası'nın gelirleri bir bütün olarak malikâneye konu olmuştu. Bu durum muhtemelen köylerin gelirlerinin düşük

³⁹ Ancak Göyünç, bu mezraaların tamamının kaza sınırları içerisinde yer almadığı kanaatindedir. Çünkü TD-998 numaralı tahrir defterinde 257 köyün Savur Kazası'na bağlı gibi görülmesine rağmen bunların 200'ünün kazaya tabi olmayıp Savur sipahilerinin tumarı olduğunu ve bu bölgedeymiş gibi gösterildiklerini diğer defterlerle karşılaştırmalardan ve harita üzerindeki araştırmalarından çıkarmıştır. Ancak mezraalar için aynı araştırmanın mümkün olmadığını da belirtmektedir (Göyünç, 1991: 57). Bunun yanında bu köylerden bazılarının özellikle cemaatlerin meskun olduğu köylerin Amid Sancağı'na bağlı olduğu da ifade edilmektedir (Erpolat, 1999: 120).

olup buraya fazla rağbet olmamasıyla açıklanabilir. İncelediğimiz defterlerde Satıkendi Kazası'nın hangi köylerden oluştuğu hakkında bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte bu alanın malikâne uygulamasının başlarından itibaren sisteme dahil olduğu anlaşılmaktadır. Satıkendi Kazası, Amid Kazası'nda yer alan Ali Bardak köyü ile birlikte kendisinin yıllık vergisi 816 kuruş, Ali Bardak köyünün 171 kuruş olmak üzere toplam 987 kuruş yıllık vergi ve 80 kuruş mu'accele ile Rumiyye şeyhlerinden Esseyyid el-Hâc İsmail'e H. 8 Şaban 1107 (13 Mart 1696) tarihinde malikâne üzere deruhte edilmişti. Bu gelir alanı, Rumiyye şeyhinin deruhte ettiği pek çok gelir alanından biri idi (BOA, MAD-9486: 188; BOA, MAD-9518: 26). Daha sonra Satıkendi Kazası, Kulb Sancağı'ndan Firdevs ve Dirun köyleri ile birlikte Ali ve Halil adlı kişilere H. 19 Zilhicce 1140 (27 Temmuz 1728) tarihinde 200 kuruş mu'accele ile satılmıştı. Kazanın yıllık vergisi değişmemiş ve 816 kuruş olarak devam etmişti (BOA, MAD-9518: 26). Bu durumun bir süre sonra değiştiğini görmekteyiz. Gelir alanını oluşturan unsurlar değişmemekle beraber artık üç hisseye bölünmek suretiyle malikâne sahiplerine deruhte edilmeye başlamıştı. H. 8 Muharrem 1144 (13 Temmuz 1731) tarihinde el-Hâc Mehmed'in oğulları Hasan ve Ayas, 1.166,5 kuruş mu'accele ödemek suretiyle 1/3'lik hisseyi satın almışlardı. Bundan bir yıl sonra H. 8 Muharrem 1145 (1 Temmuz 1732) tarihinde kayıtları bir yenileme geçirmiş ve hisselerinin mu'accesi 1.132 kuruşa çıkarılmak suretiyle ilgili gelir alanını yeniden malikâne üzere aynı kişiler üzerine almıştı. Aynı tarihte diğer bir 1/3'lik hisseyi ise babaları el-Hâc Mehmed, 1.250 kuruş mu'accele ödemek suretiyle deruhte etmişti (BOA, MAD-9518: 70).

1) Diğer Sancaklardaki Kazalar

Diyarbakir Eyaleti içinde yer alan Çermik, Ergani ve Tercil sancaklarının merkez kazalarında yer alan bir kısım köy ve mezraalar da voyvodalığın mekânsal olarak kapsadığı diğer bölümleri oluşturmaktaydı.

a) Çermik Kazası

XVI. yüzyılda Çermik Sancağı, Çermik ve Berdinç nahiyelerinden oluşmaktaydı. Çermik Nahiyesi'nin 1518'de altısı virân olmak üzere 55 köy bir mezraası, 1523'te 51 köy iki mezraası, 1540'ta 50 köy 18 mezraası, 1566'da ise 55 köy 10 mezraası bulunmaktaydı (Erpolat, 1999: 360).

XVIII. yüzyılda da sancak statüsü devam eden Çermik Sancağı'nda (Başar, 1997: 111) bulunan Çermik Kazası'nın gelirleri, uygulamanın başlangıcında -tıpkı Hani Kazası'ndaki gibi- bir bütün olarak malikâneye konu olmuştu. H. Selh-i Cemaziyelevvel 1111 (23 Kasım 1699) tarihinde İsmail, Hasan ve Ahmed adlı kişilere iştirâken malikâne üzere deruhte edilmişti (BOA, MAD-9856: 51). Ancak bu durum tespit edemediğimiz bir tarihten sonra terk edilmiş, köy ve mezraaların tek tek malikâne ile verilmelerine devam edilmişti.

Çermik Kazası'ndan ise 34 köy ve iki mezraa voyvodalık yönetimindeydi. Dolayısıyla kazanın yaklaşık 2/3'lik kısmı merkezî hazine gelirleri arasına katılmıştı (bkz.: Ek-5). İlgili bu yerleşimler günümüze 25 köy dört mezraa olarak ulaşmıştır. Ancak bunlardan 17 yerleşimin harita üzerinde lokalizasyonu yapılabilmektedir (bkz.: Harita-4).

Çermik Kazası'ndaki malikâne uygulaması da diğer kazalardan farklı değildi. Yani kimi köyler tek başlarına kimi köylerse başkalarıyla birleştirilmek suretiyle malikâne üzere satılmışlardı. Bununla ilgili birkaç örnek vermek gerekirse; Hacı Merek ve Mülaki köyleri 7.044 akçe yıllık vergi ve 35 kuruş mu'accele ile H. 17 Receb 1134 (3 Mayıs 1722) tarihinde Diyarbakir sakinlerinden el-Hâc Halil'e deruhte edilmişti (BOA, MAD-9518: 38). Harunkuyusu ve Melek Ahmed köyleri, 25,5 kuruş yıllık vergi ile iki yarı hisse halinde İsmail, Hasan ve Ahmed ile Seyyid Ahmed'e verilmişti (BOA, MAD-9518: 39). Çermik Kazası'ndaki bu gelir alanı içerisinde farklı coğrafi alanlardan ekleme yapılmamış tamamı kazanın kendi içinden oluşturulmuştu.

b) Ergani Kazası

Ergani'nin Diyarbekir Eyaleti'nin oluşturulduğu 1518'den itibaren müstakil bir sancak olduğu (İlhan, 2000: 85) ve varlığını XVIII. yüzyılda da sürdürdüğü anlaşılmaktadır (başar, 1997: 112). Ergani Sancağı 1518'de Ergani, Çüngüş ve Hisaran (Hasaran) olmak üzere üç nahiyeden oluşmaktaydı. 1566 yılında ise Behremaz (Behrimaz) Nahiyesi'nin katılımıyla sancağın nahiye sayısı dörde çıkmıştı (Erpolat, 1999: 324-325).

Ergani Nahiyesi'nin köy sayısı 1518'de 109, 1523'te 119, 1530'da 212, 1566'da ise 139'dur. XVIII. yüzyılda Ergani Kazası'nda yer alan sekiz mezraa ve 89 köy voyvodalık kapsamına girmektedir. Bu yerleşimlerden XVI. yüzyıldan günümüze kadar 95 köy ve 33 mezraa ulaşabilmiş, bunların 93'ünün lokalizasyonu yapılabilmektedir (bkz.: Harita-5). Yine bu haritada da diğerlerinde olduğu gibi voyvodalık köyleri gösterilmek suretiyle voyvodalığın kaza içerisindeki hangi köyleri bünyesine aldığı daha net ortaya konulmuştur.

Ergani Nahiyesi'nin XVI. yüzyılda ortalama köy sayısı 144'tü. Dolayısıyla kazanın yaklaşık 2/3'lik kısmı merkezî hazinenin gelirleri arasına dahil edilmişti (bkz.: Ek-6). Bunun yanında sancakbeyi haslarından olan Ergani şehrine ait vergilerin de voyvodalığın idaresinde olması Ergani Sancağı'nın bu dönemde merkezî hazine için ek bir öneme sahip olduğunu düşündürmektedir.

Ergani Kazası içerisinde yer alan köy ve mezraaların büyük bir kısmı birkaç köyün birleşimi ile malikâneye konu olmaktadır. Herenlu, Nife, Kuzuncak köyleri H. 10 Rebiülahir 1113 (14 Eylül 1701) tarihinde, bir bütün olarak Mehmed ve kardeşi Mahmud, Cuma'nın oğulları Ahmed ve Şeyh Musa ile Ebubekir ve Ali adlı kişilere malikâne ile satılmıştı (BOA, MAD-9486: 186). H. 16 Muharrem 1120 (7 Nisan 1708) tarihinde ise 280 kuruş yıllık vergi ile yarı hissesi Mehmed Emin'e, dörtte birlik hisselerden biri Seyyid Mustafa'ya, dörtte birlik hisselerden diğeri de Seyyid İbrahim'e deruhte edilmişti (BOA, MAD-9518: 51). Yine Hurşid ve Yakud, Havan ve Til Ömer, Bubderan, Boydirek (?) ve İsakendi köyleri, 663 kuruş yıllık vergi ile H. 16 Muharrem 1120 (7 Nisan 1708) tarihinde İbrahim'e 358,5 mu'accele ile, H. 28 Zilkade 1120 (8 Şubat 1709) tarihinde ise el-Hâc Ahmed'e 360 kuruş mu'accele ile deruhte edilmişti (BOA, MAD-9518: 52).

Kazadaki diğer bir grup gelir alanında köy sayısının diğerlerine göre fazla sayıda olması dikkati çekmektedir. Aynşat, Safirdeğın, Tilhum, Gaso, Cenarı Ulya, Elyos, Bercemal, Çakmak, Çakersan, Kûhistani'l-meşhûr Yeni Til, Ağcakal'a, Gökceviran, Kırkpınar adındaki onüç köyden oluşan bir gelir alanı oluşturulmuştu. Toplam 982,5 kuruş yıllık vergi ve 420 kuruş mu'accele ile H. 2 Zilhicce 1121 (2 Şubat 1710) tarihinde Seyyid Mehmed'e deruhte edilmişti. H. 1 Receb 1134 (17 Nisan 1722) tarihinde ise yıllık vergisi değişmemek üzere 450 kuruş mu'accele ile Seyyid Abdurrahim ve Seyyid Mustafa'ya satılmıştı (BOA, MAD-9518: 55)⁴⁰. Bir diğer vergi birimini Kara Dibek, Şahab Viranı ve Türkan adlı köyler oluşturmaktaydı. Bu köyler de tıpkı daha önce bahsettiğimiz köylerde olduğu gibi coğrafi olarak Ergani Kazası içerisinde yer almışlar ve birlikte malikâneye konu olmuşlardı (BOA, MAD-9518: 55). Sincik, Ribat, Sarsab, Hızırılı adlı köyler ise ayrı ayrı malikâne ile satılmışlardı. Bunlardan Sincik'in yıllık vergisi 147 kuruş, mu'accele 242,5 kuruştur. Ribat'ın yıllık vergisi 67 kuruş, mu'accele 150 kuruştur. Sarsab'ın yıllık vergisi 166 kuruşken mu'accele 186 kuruştur (BOA, MAD-9518: 54). Hızırılı köyünün de yıllık vergisi 100 kuruş, mu'accele 328 kuruştur.

Ergani Kazası'nda olup da voyvodalık tarafından idare edilen bu köy ve mezraaların arasında en yüksek yıllık vergiyi ödeyecek olan köy Sarsab köyü, en düşüğü ise Metelik köyü idi. En yüksek mu'accele Babacık köyü için, en düşük mu'accele ise yine Metelik köyü için ödenmişti. Malikâne sahipleri iki, üç, beş ve yedi köyün birleştirilmesi suretiyle gelir alanlarını oluşturabilmekteydiler. Bunun yanında en dikkati çeken on ve on üç köyün birleştirilmesi ile

⁴⁰ Oysaki bu köylerden Elyos ve Bercemal köyleri malikâne uygulamasının ilk yıllarında H. 6 Rebiülahir 1111 (1 Ekim 1699) tarihinde Hüseyin, Mehmed ve Mustafa adlı kişiler tarafından 200 kuruş mu'accele ödenmek suretiyle deruhte edilmişti (BOA, MAD-9486: 182).

oluşturulanlardı. Bunlar arasında en yüksek mu'accele ise yedi köy için 3.795 kuruş olarak ödenmişti. Bu köyler için müzayedenin oldukça çekişmeli geçtiği düşünülebilir. Zira bilindiği üzere malikâne uygulamasında yıllık vergi merkezî hazine tarafından belirlenirken mu'accele müzayedeye katılanlar tarafından belirlenirdi. Oysa on üç köy, diğerlerine göre sayı olarak fazla olmasına rağmen 420 kuruş mu'accele ile satılabiliyordu. Ancak bunların da yıllık vergisi diğerlerine göre en yüksek olanıydı.

Bu köyler içinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilecek olan Çüngüş köyü Mogan-ı Ulya, Mogan-ı Süfla ve İsmail Özü köyleri, Çüngüş köyü silahhânesi, tamga-yı hıml vergisi, debbağhanesi, ihtisab, bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet vergileri ile birlikte malikâneye konu olmuştu. Aynı zamanda bu köyde yer alan boyahane de bu gelir alanı içerisinde sayılmaktaydı. 1.033 kuruş yıllık vergi ile H. 16 Muharrem 1120 (7 Nisan 1708) tarihinde yarı hissesi Seyyid Ahmed ve Seyyid Ali adlı kişilere 1.012,5 kuruş mu'accele ile deruhte edilmişti. Diğer yarı hissesi ise H. 12 Muharrem 1126 (28 Ocak 1714) tarihinde Cami-i Kebir mahallesinde ikamet eden Koca Yusuf Ağa'nın adamlarından olan Hasan'a 1.012,5 kuruş mu'accele karşılığında malikâne üzere verilmişti (BOA, MAD-9518: 52).

Ergani Sancağı'nda yaşayan Karaulus aşiretine bağlı olan köyler de voyvodalık idaresi altında bulunurdu. Örneğin Milvanlu ve Sulak köyleri bunların arasında zikredilebilir. 240 kuruş yıllık vergiye sahip olmakla birlikte, 115 kuruş mu'accele ile H. 5 Cemaziyevvel 1120 (23 Temmuz 1708) tarihinde Ahmed adlı kişiye malikâne üzere deruhte edilmişti (BOA, MAD-9518: 58).

c) Tercil Kazası

Diyarbakir Voyvodalığı'nın coğrafi alanını oluşturan yerlerden biri de Tercil Kazası idi. Tercil, bölgenin fethinin ardından yapılan 1518 tarihli ilk tahrir defterinde görüldüğü üzere Amid Sancağı'nın nahiyelerindendi. Burada nahiyenin vergilerinin bir kısmı merkezî hazineye giderken bir kısmı da zeamet sahibine ayrılmıştı. Hazineye ayrılan hisse, *maktû'* olarak yani her yıl değişmez bir meblağ olarak belirlenmişti (İlhan, 2000: 107). Yani nahiyenin vergilerinin bir kısmı *havâss-ı hümmâyûn* statüsündeydi ve *maktû'* olarak toplanması kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla bu vergi toplama işi bir mültezim tarafından yapılacaktır⁴¹.

Tercil'in 1526 yılında Amid Sancağı'na bağlı nahiye statüsü devam etmiş, 1540 yılından sonra ise müstakil bir sancak haline getirilerek, *yurtluk-ocaklık* sancak statüsünde idare edilmişti. XVI. yüzyılda sancağın idaresi, Zirkanlı aşiretinin⁴² elinde idi (Erpolat, 1999: 581). Tercil Sancağı, XVIII. yüzyılın başlarında ise 23 sancak ile ülke genelinde en fazla sancak sayısına sahip Diyarbakir Eyaleti'nin hükümet statüsündeki sancaklarından biri olmuştu (Başar, 1997: XVI). Sancağın hükümet statüsünde olması XVIII. yüzyıl boyunca devam ederken XIX. yüzyıl başlarında da bu durumun değişmediği görülmektedir (Yılmazçelik, 1995: 133).

XVI. yüzyılda Tercil'in köy sayıları ise şu şekildeydi:

Tablo 3: XVI. Yüzyılda Tercil Nahiyesi

Tarih	İdari Statüsü	Bağlı Bulunduğu İdari Yapı	Köy Sayısı
1518 ⁴³	Nahiye	Amid Sancağı	48
1526 ⁴⁴	Nahiye	Amid Sancağı	33
1530 ⁴⁵	Nahiye	Amid Sancağı	70
1567 ⁴⁶	Nahiye	Tercil Sancağı	86

⁴¹ M. Mehdi İlhan burada mültezimin, zeamet sahibi olan kişi olduğunu tahmin etmektedir (İlhan, 2000: 107).

⁴² Zirkanlı aşireti, Ekrâd taifesinden bir aşiretti. Erzurum Eyaleti ve Mardin Sancağı'nda yaşarlardı (Türkyay, 2005: 148).

⁴³ İlhan, 2000: 595-628. Asıl kaynak için bkz.: BOA, TD-64.

⁴⁴ Erpolat, 1999: 584-587. Asıl kaynak için bkz.: BOA, TD-34.

⁴⁵ 998 Numaralı..., 1998: 49-54.

⁴⁶ Erpolat, 1999: 584-587. Asıl kaynak için bkz.: T.K.G.M.A.,TD-97.

XVIII. yüzyılda bu sancak içinden merkez kazasının bir kısım köylerinin gelirinin voyvodalık idaresinde olduğu ve bunlarında 31 köy ve iki mezraadan oluştuğu anlaşılmaktadır (bkz.: Ek-7). Bu sancakta yer alan yerleşimlerden günümüze 33 köy 15 mezraa ulaşırken bunlar arasından 15 yerleşim yerinin lokalizasyonu yapılabilmektedir (bkz.: Harita-6).

Malikâne uygulamasının kaza içinde sahip olduğu özellikler diğer kazalardaki uygulamalarla benzerlik göstermektedir. XVIII. yüzyılda voyvodalıkla idare edilen köy sayısının ise neredeyse sancakta yer alan köylerin yarısı kadar olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik Tercil Sancağı hükümet statüsünde bir sancaktı. Yani buralardaki gelirler sancak içerisinde etkin olan bir ailenin denetimindeydi. Teorikte doğrudan merkezî hazineye giden gelirlerin burada bulunmayacağı kabul edilmesine rağmen malikâne uygulaması dâhilindeki örneklerden özellikle tarımsal üretime dayalı olan gelirlerin merkezî hazinenin denetimi altına girmeye başladığı anlaşılmaktadır.

2) Voyvodalığa Gelir Sağlayan Diğer Yerleşimler

Malikâne uygulamasının başladığı 1695 yılından iki sene sonra 1697 yılında düzenlenen bir fermanla hasların da malikâne üzere deruhte edileceği ilan edilmişti. Ancak bunların *has* özellikleri korunacaktı. *Malikâne-has* olarak adlandırılan bu usulde mukâta'ayı üzerine alan malikâne sahibi, yıllık vergisinin belirlenen bir kısmını merkezî hazineye öderken geriye kalan kısmını has sahibine ödeyecekti (Cezar, 1986: 42-43). Bununla ilgili örneklere Diyarbakir voyvodalığının gelir kaynakları içerisinde de rastlamaktayız. Siverek Sancağı'nda Mazgird sancakbeyinin haslarından olan on köy, 175 kuruş yıllık vergi ve 50 kuruş mu'accele ile Milli Ali Ağa ve Sem'an-zâde Süleyman Ağa'ya H. 21 Ramazan 1155 (19 Kasım 1742) tarihinde malikâne üzere verilmişti. 175 kuruş olan yıllık verginin 150 kuruşu Mazgird sancakbeyine (mirlivâsına) ödenirken 25 kuruşu ise Diyarbakir hazinesine ödenecekti (BOA, MAD-9518: 73). Yine Atak sancakbeyinin haslarından Koca ma'a-mezra'a-i Hammarvan, Şimşim ve Beşirçayı nâm-ı diğer (bundan sonra nd.) Siniçayı köyleri, H. 9 Cemaziyelevvel 1146 (18 Ekim 1733) tarihinde yarı hissesi 125 kuruş mu'accele ile Mahmud Ağa'ya, yarı hissesi de yine 125 kuruş mu'accele ile Sabit ve Numan adlı kişilere malikâne üzere deruhte edilmişti. Üç köy ve bir mezraadan oluşan bu gelir alanının yıllık vergisi 200 kuruştur (BOA, MAD-9518: 72).

Diyarbakir Eyaleti'nde beylerbeyi ve sancakbeyi haslarının malikâne üzere verilmesi ile ilgili örnekleri tüm XVIII. yüzyıla yaymak mümkündür. Örneğin Diyarbakir beylerbeyinin haslarından olan Kadı-yı Ulya, Sukmani nd. Dellukan ve Sumani adlı köyler, 25 kuruş mu'accele ve 50 kuruş yıllık vergi ile H. 9 Şaban 1196 (20 Temmuz 1782) tarihinde Seyyid Abdulgani Efendi'ye deruhte edilmişti (BOA, MAD-9518: 77).

Sonuç

XVII. yüzyılda voyvodalık mukâta'ası oluşturulurken dönemin *havâss-ı hümayûn* gelirlerinin bir kısmı üzerine oturduğunu belirtmiştik. Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde dirlik alanlarının mukâta'alaşması süreci özellikle mekânsal olarak voyvodalığı geniş bir coğrafî alana yaymıştı. XVIII. yüzyılda Diyarbakir Eyaleti'nin ortalama kaza sayısı 20 idi. Bunların arasından sekizi, voyvodalık kapsamında yer almaktaydı. Bunlar sırasıyla şu şekilde verilebilir: Amid, Hani, Berazi, Savur, Ergani, Çermik, Tercil ve Satıkendi kazaları. Bu kazalar içerisinde -sayıları aşağıda verildiği üzere- bir kısım köy ve mezraaların gelirleri, voyvodalık tarafından idare edilmekteydi (Bkz.: Tablo 4). Genel olarak ilgili kazanın XVI. yüzyıldaki durumu, XVIII. yüzyıla karşılaştırıldığında o kazanın yaklaşık olarak 1/3 veya 2/3'lük bir kısmının voyvodalık idaresinde olduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla klasik dönemde devletin aynî olarak toplanmasını ve yerinde ilgili görevlilere tahsis edilmesini öngördüğü vergilerden merkezî hazineye bir girdi-çıkıtı olmazken XVIII. yüzyılda malikâne uygulamasıyla aynî olarak toplanan vergiler, merkezî hazine için bir kazanç haline getiriliyordu.

Tablo 4: Voyvodalık Kapsamındaki Köy Sayıları ve Oranı

Kazanın Adı	Köy Sayısı	Kazanın Tamamına Oranı (yaklaşık)
Amid	154	1/3
Ergani	97	2/3
Hani	88	(köy sayısı arttığı için karşılaştırma yapamıyoruz)
Berazi	51	1/3
Çermik	36	2/3
Tercil	33	(köy sayısı arttığı için karşılaştırma yapamıyoruz)
Savur	31	1/3

Coğrafi anlamda hangi köy-mezraanın malikâne üzere satıldığı noktasında da devletin miri arazi politikasını devam ettirdiği ve yeni üretim alanları açılmasını desteklediği görülmektedir. Bunu biz, “hâli ve harâb” bir köyün ancak “şen ve abâdân” hale getirilmesi karşılığında satılmasında ya da bölgeye ait önceki yıllara ait tahrir defterlerinde “virân” olarak kaydedilmiş köylerin XVIII. yüzyılda aktif vergi birimi olarak işletildiği hallerde görebilmekteyiz.

Voyvodalığın coğrafi alanının tespiti ve bunun harita üzerindeki lokalizasyonu çalışması özellikle merkez Amid ve Ergani kazaları üzerinde karşılığını bulmuş ve voyvodalığın daha çok bu iki kaza üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmıştır. Diğer kazaların ise hem voyvodalık kapsamına giren köyleri hem de XVI. yüzyıldan günümüze ulaşan köyleri harita üzerine tespit edilebildiği ölçüde aktarılmıştır. Ancak yeterli veri sağlanamaması nedeniyle bunlar arasından Berazi ve Satıkendi kazalarının ise haritası yapılamamıştır. Yaptığımız altı kazaya ait haritalara bakıldığında voyvodalık idaresinde yer alan köylerin kaza içinde coğrafi olarak dağınık bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla voyvodalık dahiline girecek köy ve mezraa tercihinde coğrafi özelliklerden ziyade bahsedilen diğer faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Harita üzerinde köylerin eski ve yeni adları birlikte verilmiştir. Bunun yanında voyvodalık kapsamına giren köylerin ve mezraaların tespit edilmesi -bu döneme kadar yapılmış mevcut çalışmalarla birlikte- bölgenin idari yapısında bir sürekliliğin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Ek 1: Amid Kazası (Şarkî ve Garbî Amid Nahiyeleri)'nda Yer Alıp Voyvodalık Kapsamında Bulunan Köy ve Mezraalar

XVIII. Yüzyıldaki Köy ve Mezraaların İsimleri	Günümüzdeki İsimleri ⁴⁷	İlçe	İl
Acı ve Kırançı			
Ak Hüseyin			
Akimi	Gülgöze Mezraası	Merkez	Diyarbakır
Akmeşhed			
Akviran	Küçük Akören- Büyük Akören	Merkez	Diyarbakır
Ali Daraklu			
Ali Darlı			
Alibardak	Alibardak	Merkez	Diyarbakır
Alikuran			
Altunviranı Mezraası			
Amel Gazi			
Arpadepe			
Arslanoğlu (Arslanoğlu Mezraası)	Gölpınar	Merkez	Diyarbakır
Arzuoğlu	Kervanpınar Mezraası	Merkez	Diyarbakır
Babacık			
Balaveli			
Başikan			
Bertili			
Beşirbeğ			
Beyanoğlu			
Beykoz			
Bozdepe			
Böğürtlenlu			
Cankurtaran			
Çaluni Dikişdepe			
Çaruği	Çarıklı Mezraası	Merkez	Diyarbakır
Çataldepe Mezraası			
Çaylım			
Çekirgelu			
Çeykelcik			
Çolak Pehlivan			
Dadavud (?)			
Danekıran	Eyertutmaz Mezraası	Pirinçlik	Diyarbakır
Darenlu			
Dedecik			
Dellukan			
Depelu	Tepe Mezraası	Merkez	Diyarbakır
Derbeşur			
Derviş Hasan	Dervişhasan	Merkez	Diyarbakır
Develi	Develi Mezraası	Merkez	Diyarbakır
Döğercik			
Duber			
Eğil Mezraası			
Emir Ahmed			
Enfiyye-i Müslim			
Evladpınarı Mezraası			
Fare	Güzelköy	Merkez	Diyarbakır
Fatma Hatun			
Göl Kankırt			
Güzel Abdal			
Hancuğaz	Yöndemli Mezraası	Çınar	Diyarbakır
Hanebazar			
Harzem	Filizören	Çınar	Diyarbakır

⁴⁷ Yerleşimlerin günümüze ulaşıp ulaşmadığının tespiti için çeşitli kaynaklardan faydalanılmıştır. Bunlardan bazıları için bkz.: *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, 1928; *Köylerimiz*, 1933; *Türkiye Mülki İdare Bölümleri*, 1977; *Köylerimiz* 1981, 1982.

Hoca Mezraası			
Huydi			
Hücceti	Başaklı	Çınar	Diyarbakır
Hüseyin Depe			
İdrislu	Avşar Mezraası	Bismil	Diyarbakır
İmam 'Ukayl			
İsraillu			
İzzeddin Viranı			
Ka'imi			
Kadı-yı Ulya	Büyükkadı	Merkez	Diyarbakır
Kakani			
Kankırt	Tellikaya	Merkez	Diyarbakır
Kanluviran			
Kar Ali Mezraası			
Kara Ahmedlu			
Kara Elma			
Kara Kilisa	Dökmetaş	Merkez	Diyarbakır
Kara Musa	Kara Musa	Çermik	Diyarbakır
Karaca			
Karacaviran	Karacaören	Merkez	Diyarbakır
Karadepe			
Karakoc	Batıkarakoç	Merkez	Diyarbakır
Karalu			
Karlım			
Kasimi	Bölümlü	Bismil	Diyarbakır
Kasımviranı			
Kaşıkçı			
Kaşmirviranı			
Kayar Haslu nd. Samlu			
Kazukdepesi	Kazıktepe	Çınar	Diyarbakır
Kemal Fahreddin			
Kıryatoğlu			
Kızilkaya			
Kiği			
Kilid Viranı			
Kilidviranı nd. Tayyibviranı			
Kıra el-meşhûr-ı Behramki			
Kırlu			
Kişeyan Baba			
Koca	Kocalar	Bismil	Diyarbakır
Koca Viran			
Korucuk Mezraası			
Kozan	Kozan	Merkez	Diyarbakır
Köprü			
Kördepe			
Körili			
Kubbecik	Kubacık	Çınar	Diyarbakır
Kubek			
Kuş Doğan	Kuşdoğan Mezraası	Pirinçlik	Diyarbakır
Kuzi			
Kürdikanlu			
Madudin			
Mağara Sarıyan			
Maksud Hoca			
Mehmed Karalu			
Merenlu			
Midiliyye			
Molla Hamiş			
Muhanna Viranı			
Muline			
Musa Viranı			
Nureddinviranı			
Örenlu			

Sa'dullah			
Salih Mezraası			
Samanlu			
Sare			
Saz			
Sekfenan-ı Süfla			
Serem (Serem Mezraası)			
Sıralı			
Silay			
Silodepesi			
Silooğlu-yı Süfla (Sinooğlu-yı Süfla)			
Söğütlü	Söğütlü Mezraası	Merkez	Diyarbakır
Sukmani nd. Dellukan			
Sumani			
Şamviranı nd. Kara Halife			
Şevketlu			
Şükrullah			
Tatar	Kazancık Mezraası	Pirinçlik	Diyarbakır
Til Şeref			
Til Taban	Sıçkı	Merkez	Diyarbakır
Timurhan	Demirhan Mezraası	Bismil	Diyarbakır
Toblu			
Tomad	Toklucak Mezraası	Çınar	Diyarbakır
Topal			
Unlucagöl			
Uzundere			
Yağmurlu	Yağmurlu Mezraası	Merkez	Diyarbakır
Yarımca	Yarımca Mezraası	Merkez	Diyarbakır
Yarman			
Yekun			
Yenice-i Ağcakala			
Yenice-i Uzundere			
Yıvacık	Yıvacık	Çınar	Diyarbakır
Zağferan			
Zehair Pınarı			
Zelihaviranı			
Zeynigan			
Zoğa	Damlakuyu	Merkez	Diyarbakır

Ek 2: Berazi Kazası'nda Yer Alıp Voyvodalık Kapsamında Bulunan Köy ve Mezraalar

XVIII . Yüzyıldaki Köy ve Mezraaların İsimleri	Günümüzdeki İsimleri	İlçe	İl
..... Direği			
..... Hanı			
..... nâm-ı diğer Berrintaş			
....Viranı			
Aç Halil			
Ağceviran			
Akdibek			
Akimi			
Akpınar			
Akviran Mezraası			
Akyazı			
Allin (?)			
Andçıban			
Arlıhan			
Atımyat			
Ayar			
Ayn Siverek			
Bağçecik eş-şehriyye-i Hüseyın Akpınar	Bahçecik	Merkez	Diyarbakır
Bahri			

Balluca Viranı			
Baran Viranı			
Barut Horon			
Başıl			
Bayezid el-meşhur Eşluk (İsiluk) (?)			
Beyanlu			
Bezeklu			
Bozcadı nam-ı diğer Kırnımyan (?)			
Bubiyan İsmail eş-şehriyye- i Şeyh Halilan			
Bugat (?) 'Ömeri			
Burban Mezraası			
Camluca Mezraası			
Cemaleddin			
Çayırlu			
Demürli-yi Ulya	Demirli	Derik	Mardin
Derin Göl			
Didevan nd. Halef			
Dikme Taş			
Döşek			
Dubek			
Ebilan			
Edis Viranı Mezraası			
Eğerçe			
Emir Ahmed			
Eski Viran			
Fistan			
Gavur Huri			
Gelincik Derici			
Gökceevin			
Gözüm ve'l-Hayırlı Mezraası			
Gözüşah nd. Muskan			
Gül Emiran	Doluçanak	Silvan	Diyarbakır
Gülviran			
Hacı İsmail nâm-ı diğer Kuklan			
Hacıkan			
Hakem			
Halid Mezraası			
Hamerman			
Hamurcu Derici			
Hancuğaz			
Haskuyu			
Havlud (?)			
Hayaldepe			
Haydaran	Işıklar	Bismil	Diyarbakır
Hayırlı nam-ı diğer Ağçeler			
Humikan (?) İsmail			
İhsan Mezraası			
İncirli			
İskan-ı diğerü'l-ma'rûf Çukuran			
İskan-ı Kebir			
İzzeddin Viranı			
Kakunlan			
Kalender			
Kalikan			
Kalikan 'Ömeran			
Kanlıviran			
Kara 'Alem			

Kara Basamak			
Kara Beneklü			
Kara Hamza nd. Zeybek Dirun			
Kara Lekeli			
Kara Mazi			
Karacalu			
Karacak-ı Kebir / Sagir	Karacak Mezraası	Bismil	Diyarbakır
Karaman			
Karaman Derici			
Karayıldiran			
Kaya	Kaya Mezraası	Silvan	Diyarbakır
Kayayel Viranı			
Kazukluca			
Keçilan			
Kenevir			
Kızıl Ahmed nd. Mağaracak			
Kızıl Celal			
Kızıl Mehmed	Sarıyazma	Merkez	Diyarbakır
Kızılca			
Kirli			
Koca 'Ali ('Aliya)			
Kösan nd. Hüseyin-i Ulya			
Kul Hamal			
Kurdca			
Mağaracak			
Mahlut Salat			
Maluluke			
Mamuha			
Mamuran			
Mertek			
Meta'i			
Metelik Viranı			
Millu Viranı			
Mumikan (?)			
Murad b. Musa			
Muradan			
Muşikan nd. Kakunlan			
Nazif Viranı			
Nesimi Viranı			
Neslihim			
Obapınarı			
Osman			
Ömer Kuyusu			
Ömerli			
Özge Kuyu			
Pare Burcu			
Pusular			
Remesko			
Sakız			
Salikan	Eşme	Silvan	Diyarbakır
Samlu			
Sarıkuyu			
Sarucaoğlan	Sarıca	Eğil	Diyarbakır
Seksanviran			
Selman	Selman	Eğil	Diyarbakır
Silugi			
Sucuk			
Sukan			
Sultandepesi			
Sumaki			
Şehabeddin nd. Salikan	Eşme	Silvan	Diyarbakır
Şeyh Abdal			
Şeyh İl			

Şeyh Matar Mezraası			
Şincan			
Tahir Derici			
Tamviran-ı (?) Kebir			
Tamviran-ı (?) Sagir			
Tarla Önü			
Taşluca			
Tavuk Viranı			
Til 'Avn			
Til Hayta			
Tildes			
Ucviran			
Üzüm Viranı			
Yarımca eş-şehriyye-i Mendelikan			
Yavrum Hasan			
Yeregiren			
Yerke (?) (Yerke (?) Mezraası)			
Yolviran			
Zalikan			
Zir Hisar			
Zirviran (Zirviran Mezraası)			
Ziyaret-i Şeyh Emek			

Ek 3: Çermik Kazası'nda Yer Alıp Voyvodalık Kapsamında Bulunan Köy ve Mezraalar

XVIII. Yüzyıldaki Köy ve Mezraaların İsimleri	Günümüzdeki İsimleri	İlçe	İl
Beduyan			
Bistin-i Süfla / Ulyâ	Aynalı	Çermik	Diyarbakır
Delikli Bend			
Gözübüyük			
Hacı Akan			
Hacı Merek			
Hacı Şa'ban			
Halilan	Konuksever	Çermik	Diyarbakır
Haloderesi			
Harman			
Harunkuyusu	Harun (mezraa)	Çermik	Diyarbakır
Hasan			
Hasud			
Kazuk			
Kermudik			
Kermudik Mezraası			
Kırk Ramazanviranı Mezraası			
Kurd Viranı	Kurtoğlu (mezraa) ?	Çermik	Diyarbakır
Kürd Hasan			
Mehmedoğlu			
Mekih			
Melek Ahmed			
Mısır Kendi			
Midye	Oyuklu	Çermik	Diyarbakır
Muhsinpare (?)			
Musa			
Mülaki			
Nehrbaz			
Nicebil			
Nurşin-i Süfla / Ulya	Balcılar	Çüngüş	Diyarbakır
Selimü'l-ma'rûf-ı şihân			
Turna			
Yenice			

Yenice Zemberek			
Yenice-i Kırık			
Ramazanviranı			

Ek-4: Ergani Kazası'nda Yer Alıp Voyvodalık Kapsamında Bulunan Köy ve Mezraalar

XVIII. Yüzyıldaki Köy ve Mezraaların İsimleri	Günümüzdeki İsimleri	İlçe	İl
Ağca Kal'a	Akçekale	Ergani	Diyarbakır
Ak Pınar			
Akmeşhed			
Akpınar			
Akpınar-ı Ulya			
Atan ve Külek			
Aynhud			
Aynşat			
Babacık			
Balahor	Yamaçlar	Ergani	Diyarbakır
Baş Gühriz			
Bercemal			
Beyan Ömer el-meşhur Süleyman			
Birun			
Bostan			
Boydirek (?)			
Bubderan	Pamuklu	Çermik	Diyarbakır
Cenan-ı 'Ulya			
Cullar	Ceylan	Çermik	Diyarbakır
Çakerşan	Çakırtaş	Ergani	Diyarbakır
Çakmak	Çakmak Mezraası	Ergani	Diyarbakır
Çayan-ı 'Ulyâ	Gülerce	Ergani	Diyarbakır
Çüngüş			
Danek			
Danek Viranı			
Darıviranı (Darıviran Mezraası)			
Deluban (Deluban Mezraası)			
Devran Mezraası			
Edis-i Süfla/Ulya	Değirmensuyu	Çüngüş	Diyarbakır
Ekel (Eğil ?)			
Elvacı			
Elyos	Malkaya	Çüngüş	Diyarbakır
Eski Emir el-meşhur Özcik			
Eski Zilan	Aşağı Zilan Mezraası	Ergani	Diyarbakır
Evsat			
EyNEGÖM (İnnegöm) nâm-ı diğer			
Feraşlu (Feraşlu Mezraası)	Otlak (mezraa)	Ergani	Diyarbakır
Gaso	Çınarköy	Çüngüş	Diyarbakır
Gökce Viran			
Gühriz-i Süfla			
Haciboğlu			
Hahanoğlu Mezraası			
Havan			
Herçelik			
Herenlu			
Heveklicik			
Hızırili			
Hisaran			
Hürşid	Sraköy (mezraa)	Ergani	Diyarbakır
İnat			
İsa Kendi			
İsraikviranı			
İsra'il Viranı			
Kafırgör			

Kara Dibek	Karadibek (1928)	Devegeçidi	Diyarbakır
Karto	Alakoç	Çermik	Diyarbakır
Kayaksan (Kayaksan-ı Büzürk)	Kayakesen (mezraa)	Ergani	Diyarbakır
Kırk Pınar			
Kuma Beğ			
Kumsan			
Kuzuncak (Kuzuncak Mezraası)			
Küçük Girdi			
Lale Viran			
Mağaracık (Mağaracık Mezraası)			
Maksud Hoca			
Merdane			
Metelik			
Milan	Milan (1928)	Merkez	Diyarbakır
Milvanlu			
Mortaş			
Musikan	Yayladı	Çermik	Diyarbakır
Nife			
Padişah			
Ribat			
Safirdeğın	Seferuşağı	Çüngüş	Diyarbakır
Samir Beğ Mezraası			
Sarsab	Çataldut	Çüngüş	Diyarbakır
Sincik	Çayırdere	Ergani	Diyarbakır
Solak nâm-ı diğer Hamza Kendi			
Sulak			
Şahab Viran			
Şehir Beğ Mezraası			
Til Ömer			
Tilhum	Yüksel (mezraa)	Ergani	Diyarbakır
Timurtaş			
Türkan	Güleçoba	Pirinçlik	Diyarbakır
Ulyad			
Vanek			
Yakud			
Yeni Til			

Ek-5: Hani Kazası'nda Yer Alıp Voyvodalık Kapsamında Bulunan Köy ve Mezraalar

XVIII. Yüzyıldaki Köy ve Mezraaların İsimleri	Günümüzdeki İsimleri	İlçe	İl
Amid Çayırı nâm-ı diğer Günyaz			
Anar			
Arabın	Sivritaş Mezraası	Dicle	Diyarbakır
Arit (?)			
Arpa Deresi	Arpaderesi	Merkez	Diyarbakır
Ayn Tüccar Mezraası			
Aynberat			
Bağzban			
Balat			
Balcana / Balcana-i Büzürk / Balcana-i Süfla	Balcini (1928)	Hani	Diyarbakır
Ballica-i Büzürk / Ballica-i Süfla	Ballica (1928)	Pirinçlik	Diyarbakır
Bayrı			
Beğ Çayırı			
Bereste			
Bostan			
Botaş Til Bilek			
Cevzi	Gürbüz	Hani	Diyarbakır

Çıracı	Çerçi (1928)	Hani	Diyarbakır
Davudan	Gürses	Çınar	Diyarbakır
Debecik Derbendi			
Dehimi			
Dimeği			
Duber			
Eyuban	Eyyüban (1928)	Hani	Diyarbakır
Fatin	Fatin (1928)	Mermer	Diyarbakır
Fis-i Küçük			
Fis-i Ulya	Ziyaret	Lice	Diyarbakır
Garib			
Gevbiyan	Gevbiyan	Çermik	Diyarbakır
Gözçikaran			
Hacı Halidan	Aksalkım Mezraası	Mermer	Diyarbakır
Haferi			
Hama Beğ			
Har Maksud			
Harac (Haram)			
Haracdec			
Harharuh			
Haydar Kendi			
Hubek			
Hude			
Hudi (Huri)			
Humit (?)			
Huse			
Kalu			
Kara Hasan	Oğuzlar	Bismil	Diyarbakır
Karabad			
Keskan			
Kilhor			
Kirazi			
Kubbe			
Kudsiyye			
Kune			
Küçük Viran			
Külekcik			
Mağara Mezraası			
Mahmudviranı			
Mermer	Mermer	Merkez	Diyarbakır
Millo (?)			
Molla Atını			
Molla Sinan			
Nakkaş			
Nefertaş	Nefirtaş	Merkez	Diyarbakır
Onarım Mezraası			
Pir'aliyan (Pir'alan)	Yayıkcukur Mezraası	Mermer	Diyarbakır
Resikan eş-şehriyye-i Kocikan	Süslü	Hani	Diyarbakır
Reygılan	Riyakalan (1928)	Merkez	Diyarbakır
Rişte			
Sa'di	Tanoğlu	Bismil	Diyarbakır
Serküran	Sürikan (1928)	Merkez	Diyarbakır
Söğütlü	Söğütlü (1928)	Merkez	Diyarbakır
Süflay			
Şaklat			
Şevketli			
Şeyh Halilan	Şeyh Halil (1928)	Merkez	Diyarbakır
Şeyh Ömer			
Tabu			
Tahyenas			
Til İplik			
Til Matari Mezraası	Pınarbaşı (Matar olarak)	Bismil	Diyarbakır

Yaban			
Yakin			
Yapağı			
Zoğ İbrahim			

Ek-6: Savur Kazası'nda Yer Alıp Voyvodalık Kapsamında Bulunan Köy ve Mezraalar

XVIII. Yüzyıldaki Köy ve Mezraaların İsimleri	Günümüzdeki İsimleri	İlçe	İl
Akarca			
Ali Özü ve tevâbi'hâ			
Balış Mezraası			
Battal Derun			
Bozcalu	Bozçalı	Bismil	Mardin
Çarsi	Harsi	Mardin	Savur
Çirik	Ağaçlıdere / Pınardüzü	Merkez	Diyarbakır
Daniş			
Direniş			
Faston			
Gömülü			
Gözişah nâm-ı diğer Buskan			
Gülekli			
Hasaldec (?)			
Kayakendi			
Keferbac			
Kemerlu			
Köpekli	Eliaçık	Bismil	Mardin
Matar	Pınarbaşı	Bismil	Mardin
Merdenli			
Muhsin			
Pezreşi	Hisarkaya	Savur	Mardin
Raşidi	Üçkavak	Savur	Mardin
Saadettulu	Kurudere	Bismil	Mardin
Seydos			
Til Siham			
Tur ve Hızlı Mezraası			
Yağmurlu	Yağmurlu Mezraası	Merkez	Diyarbakır
Zirviranı Mezraası			

Ek-7: Tercil Kazası'nda Yer Alıp Voyvodalık Kapsamında Bulunan Köy ve Mezraalar

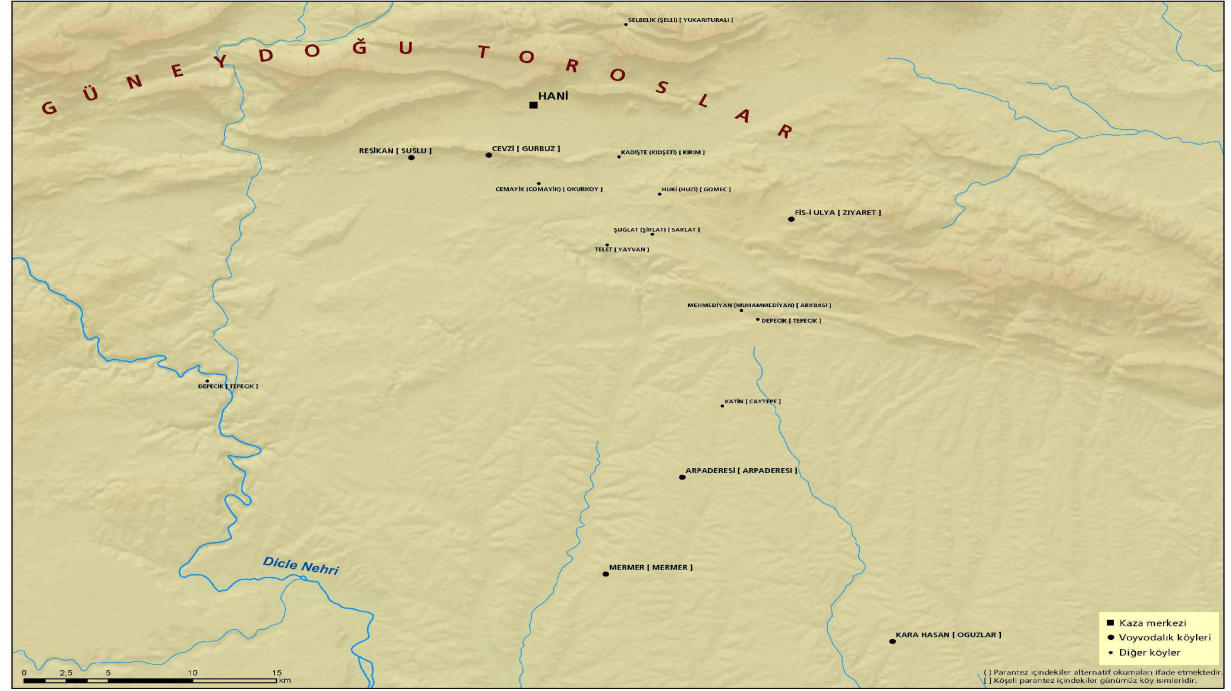
XVIII. Yüzyıldaki Köy ve Mezraaların İsimleri	Günümüzdeki İsimleri	İlçe	İl
Aydın			
Bahşem	Kırıkkaşık	Hazro	Diyarbakır
Buluş	Kartallı Mezraası	Hazro	Diyarbakır
Casuli			
Çamurlu	Beşiftçi Mezraası	Bismil	Diyarbakır
Çıska			
Demlan			
Derviş	Hasanpınar Mezraası	Bismil	Diyarbakır
Dingalan			
Dizyad-ı Süfla			
Ekrek	Biçer	Bismil	Diyarbakır
Ekrek-i Küçük nâm-ı diğer Üveys			
Haluhak			
Haşuli	Kayayolu Mezraası	Merkez	Diyarbakır
Kaloğlu			
Karadepe			
Kazanlar			
Kazyal			
Kerh	Kerh (1928)	Hazro	Diyarbakır

Köpeklu	Eliaçık	Bismil	Diyarbakır
Matari Mezraası	Pınarbaşı	Bismil	Diyarbakır
Misafir			
Misafir			
Narlıca			
Sakık			
Sarı Hüseyin	Sarı Hüseyin Mezraası	Bismil	Diyarbakır
Şeddad	Serçeler	Bismil	Diyarbakır
Şeyh Davud (Şeyh Davudan)	Kutlualan Mezraası	Silvan	Diyarbakır
Til Matari Mezraası			
Til Taban	Suçıktı	Merkez	Diyarbakır
Yaban			
Yakub			
Yakuban			

HARİTA 1: AMİD KAZASI (ŞARKÎ VE GARBÎ AMİD NAHİYELERİ)

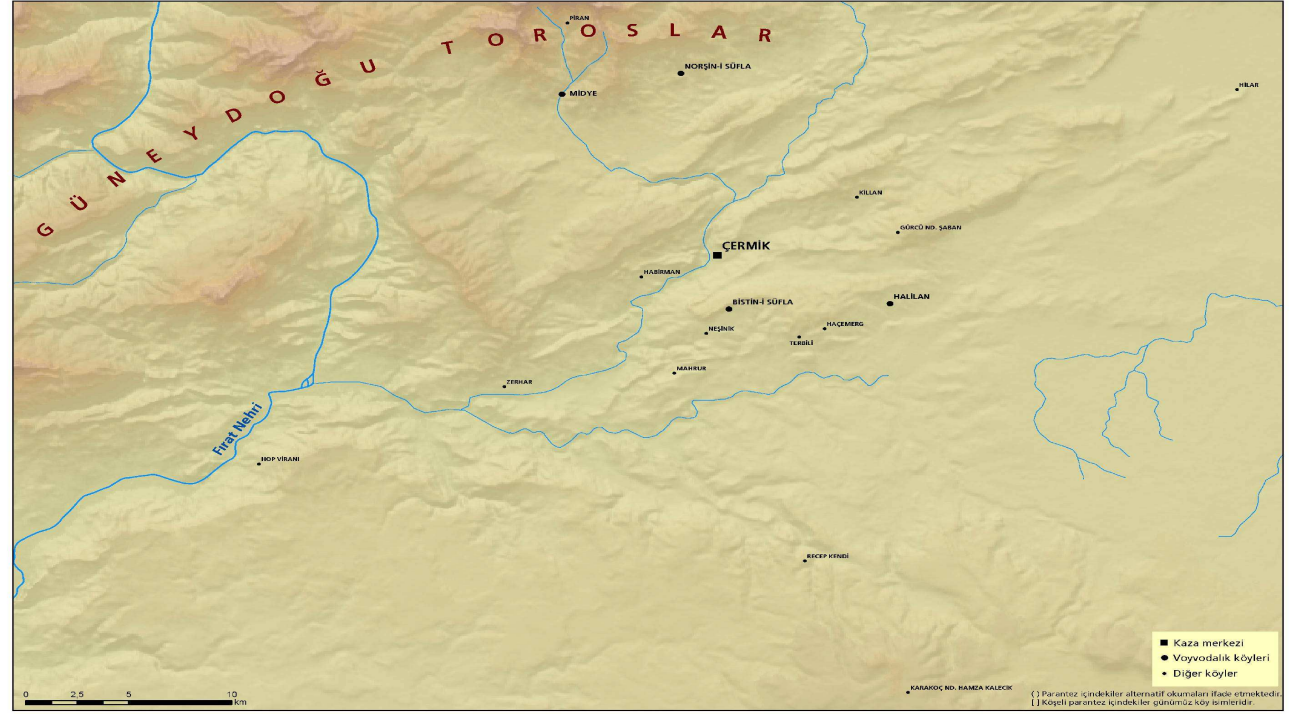
HARİTA 2: HANİ KAZASI

HARİTA 3: SAVUR KAZASI

HARİTA 4: ÇERMİK KAZASI

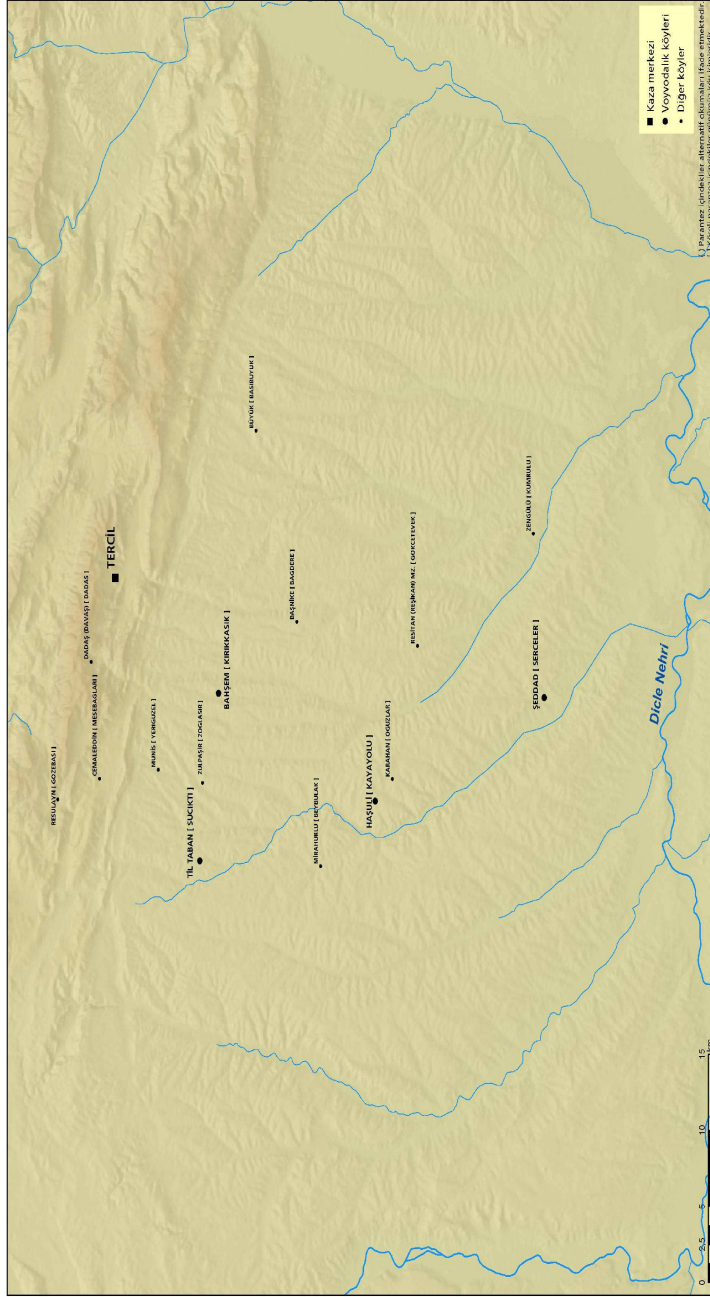

HARİTA 5: ERGANİ KAZASI

HARİTA 6: TERCİL KAZASI

KAYNAKÇA

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr, I, Ankara 1998.

BARKAN, Ömer Lütfi (1953). "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına ait bir Bütçe Örneği", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4.

BAŞAR, Fehmeddin (1997). *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

BAŞARIR, Özlem (2009). *18.Yüzyılda Diyarbekir Voyvodalığı ve Malikane Uygulaması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

CEZAR, Yavuz (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII.yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

- DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA (1995). *Zübde-i Vekayîât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ERPOLAT, Mehmet Salih (1999). *XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- GENÇ, Mehmet (2000). "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1991). "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütikoğlu'na Armağan*, İstanbul, s.269-277.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1991). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1994). "Ocaklık Deyimi Hakkında", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Cilt III, Ankara, s.873-877.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman (2006). *Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İLHAN, M. Mehdi (2000). *Amid (Diyarbakır)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İNALCIK, Halil (1964). "Örf", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.480.
- İNALCIK, Halil (1965). "Adaletnâmeler", *Belgeler*, Sayı II, Ankara, s.49-142.
- İNALCIK, Halil (1977). "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. T.Naff and R.Owen, London.
- İNALCIK, Halil (1987). *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İNALCIK, Halil (1996). "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren.
- İNALCIK, Halil (2000). "Timâr", *Encyclopedia of Islam*, New Edition, Volume X, Leiden Brill, s.502-507.
- İNALCIK, Halil (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, Cilt 1, Çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren.
- İNALCIK, Halil (2003). *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KILIÇ, Orhan (1999). "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, 10, s.119-137.
- Köylerimiz* (1933). İstanbul: Dahiliye Vekaleti.
- Köylerimiz 1981* (1982). Ankara: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü.
- KURT, Yılmaz (1992). *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- MURPHEY, Rhoads (1987). *Regional Structure in the Ottoman Empire*, Wiesbaden.
- ORHONLU, Cengiz- GÖYÜNÇ, Nejat (1997). "Has", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s.267-269.
- ÖZ, Mehmet (2005). "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme", *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey (Dubrovnik-Croatia, 20-23 August 2002)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.31-54.
- ÖZVAR, Erol (1998). *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ÖZVAR, Erol (2001). "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Diyarbakır'da Hazine Defterdarlığı'ndan Voyvodalığa Geçiş", *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey*, Dubrovnik-Croatia, s.93-115.
- ÖZVAR, Erol (2003). *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi.
- Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları* (1928). İstanbul: Hilal Matbaası.
- TURAN, Şerafettin (1963). "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı (H.1041/M.1631-32 tarihli bir idarî taksimat defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum, s.201-232.
- TÜRKAY, Cevdet (2005). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, 2. baskı, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Türkiye Mülki İdare Bölümleri* (1977). Ankara: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü.
- ÜNAL, Mehmet Ali (1999). "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler ve Araştırmalar*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- YILMAZÇELİK, İbrahim (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arşiv Kaynakları

- BOA, CD-13532
BOA, CD-16204
BOA, C.ML-17756
BOA, D.BŞM.MLK-14094
BOA, MAD-3669
BOA, MAD-9486
BOA, MAD-9518
BOA, MAD-9856
BOA, MAD-10188
BOA, MAD-10200